

I. STUDIA I ROZPRAWY

AGNIESZKA BARCZYKOWSKA

ORCID 0000-0001-7443-0378

KATARZYNA PAWELEK

ORCID 0000-0002-8747-748X

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

MIĘDZYPOKOLENIOWE ZRÓŻNICOWANIA W DOŚWIADCZANIU KONSEKWENCJI PANDEMII COVID-19

ABSTRACT. Barczykowska Agnieszka, Pawelek Katarzyna, *Międzypokoleniowe zróżnicowania w doświadczaniu konsekwencji pandemii COVID-19* [Intergenerational Variations in Experiencing the Consequences of the COVID-19 Pandemic]. *Studia Edukacyjne* no. 62, 2021, Poznań 2021, pp. 7-48 Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2021.62.1

The aim of the article is to present the characteristics of modern generations (Builders, Baby Boomers, Generation X, Millennials – Generations Y, Z and Alpha) and their divergent experience of the COVID-19 pandemic. The methodology involved a review and critical analysis of Polish and English literature of the subject and available reports. The analyses indicate that each generation, to varying degrees, has faced the problem of coping with losses in behavioral, biological, psychosocial, and material terms.

Key words: COVID-19 pandemic, generations, areas of support/intervention

Wprowadzenie

Pandemia Covid-19, na niespotykaną od II wojny światowej skalę, wpłynęła na wszystkie obszary życia ludzkiego praktycznie na całym świecie, przede wszystkim za sprawą obostrzeń w wielu sferach życia. Brytyjski *Collins Dictionary* ogłosił *lockdown*¹ słowem roku. Uznano je bowiem za typowy

¹ Zgodnie w zamieszczonych w nim wyjaśnieniach: „1) jeśli budynek jest zamknięty lub zablokowany nikt nie może wchodzić ani wychodzić z powodu niebezpiecznej sytuacji; 2) w przypadku blokady/zamknięcia ludzie muszą pozostać w domu, chyba że muszą z nie-

znak czasów – „jednoczące doświadczenie dla miliardów ludzi na całym świecie”².

Po ogłoszeniu przez WHO 11.03.2020 roku stanu pandemii nowego koronawirusa SARS-CoV-2 w wielu krajach wprowadzono pełną lub częściową blokadę (*lockdown*), co miało na celu spowolnienie rozprzestrzeniania się wirusa oraz zapobieżenie przeciążeniu systemów opieki zdrowotnej. W efekcie około 1/3 światowej populacji wiosną 2020 roku została objęta mniejszą lub większą formą ograniczeń³.

Chiny były pierwszym państwem, które wprowadziło *lockdown* już 23.01.2020 roku w mieście Wuhan – stolicy prowincji Hubei⁴. W szczytowym momencie pandemii ograniczenia objęły prowincji Chin. Relatywnie szybko (marzec/kwiecień 2020 r.) decyzje o ogłoszeniu *lockdownu* podjęto w innych państwach (na ich całych lub wybranych terytoriach⁵), zarówno europejskich (m.in. Włochy – 10.03.2020; Hiszpania – 14.03.2020; Francja – 16.03.2020; Polska – 16.03.2020; Niemcy – 22.03.2020; Wielka Brytania – 23.03.2020),

go wyjść z ważnych/pewnych powodów, takich jak pójście do pracy, zakup pożywienia, aktywność fizyczna”, *Definition of 'lockdown'*, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lockdown>, [dostęp: 30.04.2021].

² *The Collins word of the year 2020 is...*, <https://www.collinsdictionary.com/woty>, [dostęp: 30.04.2021].

³ D. Koh, *Covid-19 lockdowns throughout the world*, *Occupational Medicine*, 2020, 70, 5, July, s. 322, <https://academic.oup.com/ocmed/article/70/5/322/5828239>, [dostęp: 30.04.2021].

⁴ Według pierwszych doniesień, to właśnie w tej miejscowości w grudniu 2019 r. miał być zidentyfikowany pierwszy przypadek zachorowania na COVID-19 spowodowany SARS-CoV-2. Por. Z. Yuan i in., *Modelling the effects of Wuhan's lockdown during Covid-19 China*, *Bulletin of the World Health Organization*, 2020, 98, 7, s. 484, <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.20.254045>, [dostęp: 30.04.2020].

⁵ W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej administracja Waszyngtonu nie mogła ogłosić *lockdownu* całego kraju, albowiem większość stanów działa autonomicznie – dostępne dane pokazują, iż do kwietnia 2020 r. przynajmniej 24 stany nakazały swoim obywatelom pozostanie w domu. Tylko niezbędna działalność zawodowa była wykonywana, sklepy i niektóre firmy były albo zamknięte, albo godziny ich pracy zostały skrócone. *First Day of Stay at Home Order in the United States*, <https://www.timeanddate.com/holidays/us/lockdown-day-1>, [dostęp: 30.04.2021].

W Rosji wymóg samoizolacji oraz inne ograniczenia (np. zamknięcie sklepów, poza pewnymi wyjątkami; nieczynne salony fryzjerskie, kosmetyczne, łaźnie, restauracje, miejsca kultury i rozrywki) nałożono na mieszkańców Moskwy, początkowo do 30 marca 2020 r. (potem kilkakrotnie je przedłużano). Przynajmniej 27 regionów poszło w ślady stolicy Rosji. Aby zapewnić bezpieczeństwo sanitarno-epidemiologiczne, na mocy „Dekretu o ogłoszeniu w Federacji Rosyjskiej dni wolnych”, podpisanego 30.03.2020 r. przez prezydenta kraju, wprowadzono na terenie całego kraju od 30.03. do 3.04.2020 r. dni wolne od pracy (które następnie przedłużano). Por. *Rosja rozpoczyna dni wolne od pracy w związku z koronawirusem*, „Gazeta Prawna”, 28.03.2020, <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1464643,rosja-dni-wolne-od-pracy-koronawirus.html>, [dostęp: 30.04.2021]. Dni wolne nie dotyczyły przedstawicieli wymienionych w dokumencie grup zawodowych. Por. *Указ об объявлении в России нерабочих дней*, 25 марта 2020, <http://krem-lin.ru/events/president/news/by-date/25.03.2020>, [dostęp: 30.04.2021].

jak i pozaeuropejskich (m.in. Maroko i Kenia – 15.03.2020, Argentyna – 21.03.2020; Australia – 23.03.2020; Indie i Kolumbia – 24.03.2020; Nowa Zelandia – 25.03.2020; Republika Południowej Afryki – 26.03.2020; Singapur i Izrael – 7.04.2020, Peru – 15.04.2020).

Obostrzenia wiązały się najczęściej z ograniczeniem lub zakazem przemieszczania się, w tym opuszczania miejsca zamieszkania (poza nielicznymi wyjątkami, np. prowadzeniem działalności zawodowej, o ile nie mogła być wykonywana zdalnie; zrobieniem podstawowych zakupów, czy wizytą u lekarza) oraz podróżowaniem (także poza granice własnego kraju), zamknięciem handlu (poza sklepami spożywczymi i aptekami). W niektórych krajach podjęto także decyzję o częściowym lub całkowitym zamknięciu szkół i przejściu na nauczanie zdalne. Ponadto, zamknięte zostały miejsca usługowe, rozrywki, kultury, religijne, w niektórych krajach nie mogły odbywać się żadne, poza pogrzebami, uroczystości (np. śluby, chrzciny)⁶.

Globalny i lokalny obraz ograniczeń wprowadzonych na początku pandemii, na niespotykaną do tej pory skalę, praktycznie na każdym kontynencie sprawił, że świat niemal się zatrzymał. Grupa badaczy na łamach prestiżowego czasopisma *Science* donosiła:

środkii mające na celu złagodzenie pandemii Covid-19 spowodowały szerokie zmiany w aktywności człowieka, prowadząc do trwającej kilka miesięcy redukcji hałasu sejsmicznego nawet o 50%. Okres ciszy sejsmicznej w 2020 roku jest najdłuższą i najbardziej widoczną redukcją hałasu sejsmicznego w historii⁷.

Słabnięcie drgań pokrywało się z kolejno wprowadzanymi ograniczeniami – od Chin (w styczniu 2020) poprzez kolejne kraje (w marcu 2020), aż na cały świat. Cicho zrobiło się na obszarach mniej i bardziej zaludnionych, ulicach, w szkołach, miejscach pracy, spotkań, rozrywki i kultury.

Wielka cisza i zatrzymanie na skutek wprowadzenia ograniczeń związanych z pandemią COVID-19 stały się niecodziennym doświadczeniem dla wszystkich żyjących pokoleń. Elementem ich życia stały się lęk, strach i niepewność⁸, przede wszystkim o zdrowie (własne i innych), możliwość pracy i nauki, o przyszłość. Niektórzy musieli zmierzyć się z chorobą i wiążącymi się z nią ograniczeniami (tj. koniecznością odbycia kwarantanny), a także

⁶ Przykładem jest Wielka Brytania. Por. *Covid-19: Wielka Brytania wprowadza surowe ograniczenia. „Wojenne” orędzie premiera Johnsona*, <https://www.medexpress.pl/wielka-brytania-wprowadza-surowe-ograniczenia-wojenne-oredzie-premiera-johnsona/76902>, [dostęp: 6.12.2020].

⁷ Chodzi przede wszystkim o czas od marca do maja 2020 r. Por. T. Lecocq i in., *Global quieting of high-frequency seismic noise due to COVID-19 pandemic lockdown measures*, *Science*, 2020, 369, s. 1338-1343, <https://science.sciencemag.org/content/369/6509/1338>, [dostęp: 6.05.2021].

⁸ M. Babicki, A. Masztalerz-Migas, *Występowanie zaburzeń lękowych wśród Polaków w dobie pandemii COVID-19*, *Psychiatria Polska*, 2020, 188, s. 1-13, http://www.psychiatriapolska.pl/uploads/onlinefirst/Babicki_PsychiatrPolOnlineFirstNr188.pdf, [dostęp: 6.05.2021].

stratą bliskich czy znanych sobie osób. Dla wielu powrót do znanej „normalności” stanął pod znakiem zapytania. Zmianie uległy wzorce codziennej aktywności na skutek okoliczności, które – z powodów epidemicznych – wymagały szczególnej ostrożności. Dotyczyło to między innymi ograniczenia bezpośrednich kontaktów międzyludzkich. Paradoksalnie,

(...) o ile w normalnych warunkach przynależność do licznych grup i aktywne uczestnictwo w nich jest dla poszczególnych jednostek i wspólnot korzystne, o tyle w sytuacji pandemii (...)⁹

zaczęły stanowić one zagrożenie dla zdrowia.

Funkcjonowanie w zarysowanych, dotkliwych warunkach pandemii nie jest łatwe, albowiem pociąga za sobą: przedefiniowanie znanych zachowań, radzenie ze strachem, poczuciem bezsilności, ale także obudzaniem wrażliwości na krzywdę i cierpienie innych. W doświadczaniu konsekwencji pandemii wskazać można elementy egalitarne – jednakowe dla wszystkich pokoleń, ale i międzygeneracyjne różnicowania. Im to właśnie poświęcone są rozważania zawarte w niniejszym artykule.

Punktem wyjścia rozważań jest syntetyczne spojrzenie na pandemię z perspektywy koncepcji „czarnego łabędzia” i „szarego nosorożca”. Następnie przedstawiono charakterystykę pokoleń oraz ich przeżywanie pandemii – tu skoncentrowano się na społecznych determinantach istotnych z punktu widzenia zdrowia psychicznego. Rozważania wieńczy wskazanie obszarów właściwych dla poszczególnych pokoleń, które w postpandemicznej przyszłości będą wymagały interwencji i/lub wsparcia.

Artykuł ma charakter koncepcyjny – aby zrozumieć międzypokoleniowe różnicowania w postrzeganiu i odczuwaniu konsekwencji pandemii przyjęto jako zasadniczą metodę przegląd i krytyczną analizę polsko i anglojęzycznej literatury przedmiotu, zebranych i opublikowanych (dostępnych) raportów oraz doniesień i witryn internetowych. Należy zaznaczyć również, że problem został ujęty globalnie, co oznacza, że nie odniesiono poszczególnych charakterystyk i kwestii do pokoleń żyjących w jakimś konkretnym kraju.

Pandemiczny „czarny łabędź” czy „szary nosorożec”?

Jak słusznie zauważa Janusz Heitzman, choroby zakaźne transmitowane z człowieka na człowieka towarzyszą ludzkości od wieków, wywołując wie-

⁹ M. Stochmal, J. Maciejewski, *Globalna (De)konstrukcja ładu społecznego w obliczu pandemii Covid-19*, „Przegląd Uniwersytecki On-line”, 9.04.2020, <https://uni.wroc.pl/globalna-dekonstrukcja-ladu-spolecznego-w-obliczu-pandemii-covid-19/>, [dostęp: 5.05.2021].

loaspektowe skutki tak w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym¹⁰. Do niesienia o rujnujących państwa i dziesiątkujących ich ludność pandemiach obecne są już w pismach starożytnych (tyfus w Atenach ok. 430 p.n.e., Zaraza Antoninów w Imperium Rzymskim). Od 250 roku przez ponad tysiąc pięćset lat ludność niemal całego świata zabijały różne odmiany dżumy¹¹, doprowadzając nie tylko do upadku gospodarczego, ale moralnego, bowiem w wielu regionach prześladowano wybrane grupy społeczne i etniczne, widząc w nich przyczynę choroby. Od wieku XVI do niemal końca XX ludzkość borykała się z pandemią ospy, która finalnie stała się przyczyną śmierci 300 mln osób, zaś przypadająca na przełom XIX i XX wieku pandemia cholery uśmierciła ponad 1,5 mln ludzi. Roczna pandemia grypy zwanej „hiszpanką”, która wybuchła w 1918 roku pochłonęła około 50-60 mln istnień ludzkich. Szacuje się, że „hiszpanką” zaraziło się ponad 20% mieszkańców Ziemi, spośród których około 3% zmarło. Byli to przede wszystkim ludzie młodzi (20-40 lat)¹². Można powiedzieć, że przy takich doświadczeniach z nieustannie pojawiającymi się pandemiemi to, co wydarzyło się na przełomie 2019 i 2020 roku, trwając do dziś, nie powinno szczególnie zaskakiwać. A jednak pandemia koronawirusa okazała się wydarzeniem nieoczekiwanym i nieprzewidywalnym w skali całego świata. Obecnie już wiemy, że jej konsekwencje będą nie tylko ekstremalnie silne, ale również rozległe i długotrwałe, począwszy od tych biologicznych i demograficznych (wzrost umieralności, spadek rozrodczości), poprzez ekonomiczne (obawa globalnego kryzysu), polityczne (konflikty w obszarze dostępu do usług, polityki migracyjnej itp.), czy w końcu społecznej (zaburzenia więzi społecznych, destrukcja struktury społecznej, spadek zaufania, a co za tym idzie – również kapitału społecznego, wzrost liczby zachowań patologicznych). W zasadzie trudno wskazać obszar ludzkiej egzystencji, dla którego pandemia okazałaby się obojętna. Dlatego, wielu analityków uważa, że można pandemię traktować jako zjawisko z kategorii tak zwanych czarnych łabędzi¹³.

Pojęcie „czarnego łabędzia” zostało wprowadzone do dyskursu (głównie ekonomicznego) przez Nassima Nicholasa Taleba w 2007 roku, wraz z opublikowaniem przez niego książki, w której opisał konsekwencje zdarzeń, które nie miały prawa mieć miejsca lub/i mieściły się poza obszarem normal-

¹⁰ J. Heitzman, *Wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne*, Psychiatria Polska, 2020, 54, s. 187.

¹¹ Z. Gliński, A. Żmuda, *Epidemie i pandemie chorób zakaźnych*, Życie Weterynaryjne, 2020, 95, s. 559.

¹² B. Stasiak, *Pandemia. Dzieje zarazy*, Warszawa 2020, s. 18-38.

¹³ M. Szymański, *Epidemia koronawirusa jako wydarzenie typu „czarny łabędź”*, Przegląd Ekonomiczny, 2020, 20, s. 8-12, http://www.pte.poznan.pl/images/pte/PE_20_DRUK_02.pdf, [dostęp: 6.05.2021].

nych przewidywać¹⁴. Przykładami tego rodzaju zdarzeń są kryzys naftowy lat 70. XX wieku, krach giełdowy z roku 1987, opisywany w literaturze jako Black Monday, zamach na World Trade Center z 2001 roku, czy w końcu kryzys finansowy z 2008 roku, Brexit z 2016 roku i właśnie obecna pandemia. Ku temu ostatniemu skłania się wielu analityków i obserwatorów życia społeczno-gospodarczego, zaś sam autor cytowanego zwrotu N. Taleb jest zdania, iż pandemia COVID-19 nie jest przykładem typowego „czarnego łabędzia”, została bowiem przewidziana¹⁵. Pojawia się zatem inne, alternatywne określenie – „szary nosorożec”. Wywodzi się ono z zaprezentowanej w trakcie Światowego Forum Gospodarczego w Davos w 2013 roku koncepcji Michele Wucker. Jest ono określeniem groźnych wydarzeń o dość wysokim prawdopodobieństwie i możliwości przewidzenia, których ryzyko jest jednak często ignorowane¹⁶. Trywializując, zapominamy, iż takie zjawiska mogą się zdarzyć. Wśród nich wymieniane są epidemie i pandemie, które nawiedzają społeczeństwa w kilkuletnich odstępstwach – można tu przywołać przykład epidemii SARS-CoV z lat 2002-2003 czy MERS z lat 2012-2013¹⁷. W przypadku obecnej pandemii SARS-CoV-2 na dynamikę rozprzestrzeniania się wirusa na świecie i zakres jego oddziaływania, na praktycznie wszystkie aspekty życia, wpływ miały: czynnik globalizacyjny, sposób przemieszczania się ludzi i towarów oraz sieć powiązań gospodarczych i politycznych.

Nie rozstrzygamy, czy mamy do czynienia z pandemicznym „czarnym łabędziem” czy też „szarym nosorożcem”. Interesuje nas przede wszystkim wpływ pandemii na kondycję ogólnej populacji i poszczególnych generacji. W perspektywie społecznej konsekwencje „czarnych łabędzi” i/ lub „szarych nosorożców”, z uwagi na ich nagłość, nieprzewidywalność, pozostawanie poza sprawstwem człowieka lub ich bagatelizowanie, uderzenie w kluczowe dla człowieka wartości, konieczność zmiany dotychczasowej rutyny i nieadekwatność dotychczasowych strategii działania, poczucie bezradności wobec dziejących się wydarzeń, a także doświadczanie ich we wszystkich wymiarach funkcjonowania człowieka, aż do poczucia utraty podstaw ludzkiej eg-

¹⁴ Zob. N.N. Taleb, *Czarny łabędź. O skutkach nieprzewidywalnych zdarzeń*, Warszawa 2015.

¹⁵ 31.03.2020 r. Bloomberg, wypowiadając się dla telewizji, stwierdził „(...) nasze ostrzeżenie było tak skuteczne, że powinniśmy ją [pandemię – A.B. i K.P.] stłumić w zarodku. (...) Rządy nie chciały wydać pensów w styczniu, a teraz wydają tryliony”. Por. B. Avishai, *The Pandemic isn't a Black Swan but a Portent of a More Fragile Global System*, *The New Yorker*, April 21, 2020, <https://www.newyorker.com/news/daily-comment/the-pandemic-isnt-a-black-swan-but-a-portent-of-a-more-fragile-global-system>, [dostęp: 5.05.2020].

¹⁶ M. Wucker, *The Gray Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore*, New York 2016.

¹⁷ Por. K. Pyrc, *Ludzkie koronawirusy*, *Postępy Nauk Medycznych*, 2015, XXVIII, 4B, s. 48-54, http://www.pnmedycznych.pl/wp-content/uploads/2015/04/pnm_2015_048-054b.pdf, [dostęp: 6.05.2021].

zystencji, wpisują się w kontekst sytuacji trudnych¹⁸, a dla wielu grup wręcz traumatycznych¹⁹. Są odczuwalne tym bardziej silnie, że struktura społeczna zwykle nie jest przygotowana do zaistniałego kryzysu, w efekcie czego jej poszczególne części nie są zdolne do realizacji funkcji niezbędnych dla istnienia zbiorowości. Siła oddziaływania zdarzenia traumatycznego jest tym większa, im bardziej uderza ono w wartości najważniejsze dla człowieka, im bardziej burzy porządek, kwestionuje dotychczasowe zasady i oczekiwania jednostek²⁰.

Pandemia i ograniczenia, jakie pociągnęła za sobą, wpływają na sferę biologiczną lub demograficzną (poprzez np. wzrost zachorowań, umieralności), społeczną (np. poprzez ograniczenie i/lub rozerwanie istniejących relacji społecznych), kulturową (poprzez naruszenie tej tkanki społecznej). Tym samym, wpisuje się ona w koncepcję traumy kulturowej²¹. Nagle okazało się, że nic nie jest pewne, zachwiane zostało poczucie bezpieczeństwa. Sytuacji nie ułatwiała eskalacja zagrożenia ze strony mediów, władzy, ekspertów²². Pandemia stała się silnym stresorem i to na ogromną skalę z kilku powodów. Po pierwsze, istotny był jej nagły, nieprzewidywalny i wszechogarniający charakter – bez względu na pochodzenie społeczne, zgromadzony majątek, wykonywany zawód, wiek. Po drugie, pandemia wymusiła izolację fizyczną, co utrudniało, a w wielu wypadkach uniemożliwiało kontakty z bliskimi. Po trzecie, wprowadzane obostrzenia (nakazy i zakazy) mocno ingerowały w codzienne nawyki i przyzwyczajenia, w efekcie czego zwyczajne aktywności, wcześniej codzienne, okazały się niedostępne (np. wyjście na siłownię,

¹⁸ Klasykzną koncepcją sytuacji normalnych i trudnych jest ta rozwijana przez Tadeusza Tomaszewskiego. Na problem można także spojrzeć przez pryzmat zasobów (np. koncepcja Stevana Hobfolla oraz Roya Baumeistera). Szerzej: W. Łukaszeński, *Koncepcje sytuacji trudnych: krok naprzód czy krok wstecz?*, Czasopismo Psychologiczne, 2015, 21, 1, s. 33-38, http://www.czasopismopsychologiczne.pl/files/articles/2015_PDF_1/04-KA-LUKASZEWSKI_str_33-38.pdf, [dostęp: 6.05.2021].

¹⁹ D. Kubacka-Jasiecka, *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*, Warszawa 2010, s. 47.

²⁰ A. Mielczarek-Żejmo, *Pojęcie traumy w naukach społecznych*, Kultura i Edukacja, 2005, 1, s. 12.

²¹ P. Długosz, *Trauma pandemii koronawirusa wśród krakowian*, 2020, <https://ifis.up.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/9/2020/05/Trauma-koronawirusa-wsrod-krakowian.pdf>, [dostęp: 18.05.2021].

²² Jak pisze Mieczysław Gałuszka: „media współtworzą kulturę strachu poprzez nieustanne eksponowanie informacji o zbliżających się kataklizmach i katastrofach wywołanych przez człowieka lub naturę. Bodźcem awersyjnym wywołującym strach mogą być informacje medialne o chorobach globalnych bądź epidemiach. Według Z. Baumana, posłuszeństwo natury ludzkiej oparte jest na strachu. Zagrożenie epidemią w historii cywilizacji było wykorzystywane przez władzę w celu wywołania posłuszeństwa obywateli”. Por. M. Gałuszka, *Medykalizacja w kulturze strachu: przykład medialnej ekspozycji grypy A/H1N1*, Przegląd Socjologiczny, 2017, LXVI, 1, s. 56, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-407a-8231-401c-4b1a-be1a-942a1f3999cf/c/03_Galuszka.pdf, [dostęp: 18.05.2021].

czy spotkania ze znajomymi w restauracjach), albo dramatycznie zmianie uległa ich forma (np. nauka i praca zdalna). Po czwarte, zaburzone zostało poczucie sprawstwa – to w przypadku wielu osób efekt przyglądania się, a nie wpływania na rozwój sytuacji związanej z pandemią. Towarzyszyły temu ograniczone możliwości korzystania z tych form aktywności, dzięki którym możliwa była redukcja lęku (np. uprawianie sportu na świeżym powietrzu). Po piąte, nie wszystkim udało się wypracować skuteczne strategie radzenia sobie w sytuacji pandemii²³. Po szóste, pojawiła się niepewność co do przyszłości (np. w wymiarze osobistym i/lub zawodowym).

Podsumowując, w trakcie niestabilnej sytuacji pandemicznej akumulacja stresorów może stanowić zagrożenie dla zdrowia psychicznego – do takich wniosków uprawniają doświadczenia wcześniejszych epidemii²⁴ oraz badania nad oceną wpływu COVID-19 na codzienne funkcjonowanie i jakość życia ludzi, w tym ich kondycję psychiczną²⁵.

Nawiązując do zaproponowanych przez Światową Organizację Zdrowia wielopoziomowych ram zdrowia, zauważamy, iż na zdrowie psychiczne i jego zaburzenia wpływ mają powiązane ze sobą czynniki tworzące dwie duże grupy²⁶. Pierwszą stanowią społeczne determinanty nierówności zdrowia psychicznego, wśród których ważną rolę odgrywają kontekst socjoeko-

²³ Por. *Trauma w dobie pandemii*, Fundacja Dorastaj z Nami, 2020, https://dorastajz nami.org/wp-content/uploads/2020/07/Przewodnik-Fundacji-Dorastaj-z-Nami_Trauma-w-dobie-pandemii.pdf, [dostęp: 18.05.2021].

²⁴ Por. A. Lotzin i in., *Stressors, coping and symptoms of adjustment disorder in the course of the COVID-19 pandemic – study protocol of the European Society for Traumatic Stress Studies (ESTSS) pan-European study*, *European Journal of Psychotraumatology*, 2020, 11, s. 2, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20008198.2020.1780832>, [dostęp: 24.05.2021].

M. Mihashi i współpracownicy badali skutki masowej izolacji, która była efektem pojawienia się ognisk SARS-CoV w 2003 roku w Chinach. Por. M. Mihashi i in., *Predictive Factors of Psychological Disorder Development During Recovery Following SARS Outbreak*, *Health Psychology*, 2009, 28, 1, s. 91-100.

²⁵ Por. M. Babicki, A. Masztalerz-Migras, *Występowanie zaburzeń lękowych wśród Polaków*, s. 1-13.

Badania prowadzone w pierwszej fazie pandemii w Polsce pokazały, iż dla 75% ankietowanych było to bardzo stresujące wydarzenie. Inne wskazywane przez respondentów stresory to: zbyt dużo/moło pracy (72%), presja związana z dotrzymywaniem terminów (68%), konflikty rodzinne (48%), zawodowe (36%), problemy finansowe (34%). Por. M. Dragan, P. Grajewski, M. Shevlin, *Adjustment disorder, traumatic stress, depression and anxiety in Poland during an early phase of the COVID-19 pandemic*, *European Journal of Psychotraumatology*, 2021, 12/2021, s. 1-9, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/20008198.2020.1860356?needAccess=true>, [dostęp: 24.05.2021].

²⁶ Por. O. Solar, A. Irwin, *A conceptual framework for action on the social determinants of health*, *Social Determinants of Health Discussion* 2010, 2 (Policy and Practice), WHO, Geneva, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44489/9789241500852_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp: 24.05.2021].

nomiczny i polityczny oraz pozycja socjoekonomiczna²⁷. Jako że ich pełna charakterystyka przekracza ramy niniejszego artykułu, wskażemy tylko te komponenty, które mogą mieć znaczenie z punktu widzenia pandemii COVID-19. Chodzi o cechy społeczno-ekonomiczne (np. utrata pracy, dostęp do wsparcia finansowego), wartości kulturowe i społeczne (np. stygmatyzacja niektórych grup, ograniczenia jednostkowych praw), polityka społeczna i zdrowotna (np. dostęp do usług zdrowotnych) oraz decyzje władz publicznych (np. nakazujące fizyczne dystansowanie, ograniczenie swobodnego przemieszczania się, kwarantannę, egzekwowanie nadzoru osób)²⁸.

Drugą dużą grupą są społeczne determinanty zdrowia psychicznego. Składają się na nie warunki materialne, psychospołeczne oraz czynniki behawioralne i biologiczne.

Do warunków materialnych zaliczane jest otoczenie fizyczne danej jednostki, w tym mieszkanie i jego lokalizacja, posiadany potencjał konsumpcyjny (np. środki finansowe), środowisko pracy i sąsiedztwa. W zależności od okoliczności warunki te mogą być wsparciem albo zagrożeniem dla zdrowia²⁹. W sytuacji obecnej pandemii za zagrożenie należy uznać: utratę pracy, straty finansowe (np. na skutek niemożności prowadzenia działalności zawodowej), pracę zdalną, konieczność pozostawania w domu (na skutek *lockdownu*)³⁰. Do warunków psychospołecznych należą między innymi stresory społeczne (np. negatywne wydarzenia życiowe, obciążenie pracą), stresujące warunki życia (np. posiadanie wysokiego zadłużenia), brak społecznego wsparcia, czy style radzenia sobie ze stresem³¹. Doświadczanymi w trakcie pandemii stresorami są między innymi strach przed zarażeniem COVID-19, śmierć osób bliskich, konflikty w domu, brak pomocy/wsparcia³².

Czynniki behawioralne i biologiczne obejmują palenie, dietę, konsumpcję alkoholu, brak aktywności fizycznej, uwarunkowania genetyczne³³. Z punktu widzenia pandemii COVID-19 za ważne należy uznać między innymi ograniczenie lub brak aktywności fizycznej, niezdrową dietę, sięganie po używki, chorobę COVID-19, chroniczne choroby³⁴.

W dalszych analizach ukazujących pokoleniowe różnicowania w postrzeganiu pandemii i jej konsekwencji odwołam się do wybranych społecznych determinant zdrowia psychicznego i jego zaburzeń.

²⁷ Tamże.

²⁸ Por. A. Lotzin i in., *Stressors, coping and symptoms of adjustment disorder*, s. 3.

²⁹ Por. O. Solar, A. Irwin, *A conceptual framework for action*.

³⁰ Por. A. Lotzin i in., *Stressors, coping and symptoms of adjustment disorder*, s. 3.

³¹ Por. O. Solar, A. Irwin, *A conceptual framework for action*.

³² Por. A. Lotzin i in., *Stressors, coping and symptoms of adjustment disorder*, s. 3.

³³ Por. O. Solar, A. Irwin, *A conceptual framework for action*.

³⁴ Por. A. Lotzin i in., *Stressors, coping and symptoms of adjustment disorder*, s. 3.

Charakterystyka pokoleń żyjących w cieniu pandemii

Przyspieszenie cywilizacyjne spowodowało, że współcześnie w większości społeczeństw żyje obok siebie pięć lub nawet sześć pokoleń³⁵. Jeszcze w II połowie XX wieku zakładano, że nowa identyfikacja pokoleniowa następuje co 25-30 lat. Obecnie nawet co 10 lat, a i tu zaczynają wyodrębniać się mniejsze formacje³⁶. Choć literatura przedmiotu podaje wiele klasyfikacji generacji³⁷, obecnie można przyjąć, że większość światowych społeczeństw tworzą następujące pokolenia: Budowniczych, Baby Boomersów, X-ów, Millenialsów, wśród których wyróżnia się Y-ów i Z-ów oraz najmłodsze pokolenie Alfa (tab. 1)³⁸.

Tabela 1

Klasyfikacja pokoleń

Nazwa/nazwy pokolenia	Orientacyjne daty urodzenia
Silent Generation Traditionalist General Generation Budowniczwie	1925-1945
Baby Boomers	1946-1964
Generation X Thirteeners	1965-1979

³⁵ Hanna Świda-Ziemba definiuje pokolenie jako zbiór „osób, które podlegając zbliżonym procesom socjalizacji w pewnym określonym okresie historycznym, wyrabiają sobie pewien określony system kategorii pojęciowych, za pomocą którego postrzegają rzeczywistość, określają własną tożsamość, podejmują wybory życiowe i definiują bieżące sytuacje. Za A. Giddensem możemy dodać, że to „wspólnota doświadczeń kształtowanych przez konkretne społeczeństwo”. H. Świda-Ziemba, *Młodość PRL – portrety pokoleń w kontekście historii*, Warszawa 2010, s. 9; A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2012, s. 1084.

³⁶ J. Kowalczyk-Anioła, E. Szafrńska, B. Włodarczyk, *Dialog międzypokoleniowy w turystyce*, [w:] *Międzypokoleniowe aspekty turystyki*, red. J. Śledzińska, B. Włodarczyk, Warszawa 2014, s. 26.

³⁷ K. Wojtaszczyk, *Przynależność generacyjna jako determinanta postaw wobec pracy. Stereotypy a rzeczywistość*, Edukacja Ekonomistów i Menedżerów, 2016, 1(39), s. 32, <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/134098.pdf>, [dostęp: 6.05.2021].

³⁸ Odwołujemy się do nazw wywodzących się z gruntu anglosaskiego, umownego podziału generacji. Określenie *General Generation* zostało ukute przez dziennikarza Toma Brokawa. Nazwa kolejnej grupy, tj. *Baby Boomers* pochodzi od powojennego wzrostu urodzeń w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej (tzw. *baby boom*). Następną generacją początkowo była określana jako *Baby Bust*, później pod wpływem ekspertów z Madison Avenue i mediów, przyjęła nazwę *Generation X*. Z kolei *Generation Y* pierwszy raz pojawiło się w sierpniu 1993 r. na łamach czasopisma *Advertising Age*. Za autora określeń *Generation Z* i *Alpha* uważany jest Mark McCrindle – australijski futurysta, demograf, komentator społeczny. Autor ten przewidywał, iż kolejnymi generacjami będą: *Generation Beta* (urodzeni w latach 2025-2039), a w dalszej kolejności – trzymając się nazewnictwa zaczerpniętego z języka greckiego – *Generation Gamma* i *Generation Delta*.

Millenials Generation Y	1980-2000
Millenials Generation Z New Silent Generation Gen Z iGen Centennials	2000-2010
Alpha Alfa	2011-

Poniżej przedstawiono ogólne charakterystyki każdej generacji.

Budowniczo to osoby w wieku 75+, których biografie naznaczone dwoma kluczowymi wydarzeniami XX wieku, jakim był Wielki Kryzys oraz II wojna światowa, po których przywracali swoje kraje do funkcjonalności ekonomicznej i politycznej³⁹. Wielu z nich trudne czasy dzieciństwa i młodości wskazuje jako swoiste „kuźnie charakterów”, które pozwoliły pokoleniu wykształcić takie cechy, jak lojalność (wobec partnera małżeństwa, rodziny, pracodawcy, banku), szacunek dla ciężkiej pracy, akceptację zobowiązań społecznych (zwłaszcza wobec jeszcze bardziej pokrzywdzonych przez los), ale również roztropności, ostrożności oraz uważne planowanie swojej przyszłości⁴⁰. To pokolenie ludzi oszczędnych, zdyscyplinowanych, okazujących respekt starszym, zdolnych do zaangażowania i samoograniczeń. Wszystko z umiarem – to jedna z najważniejszych zasad tego pokolenia. Z ogromną dumą mówią o sobie, że sami sobie wypracowali dobrobyt i pokoleniowo uważają się za szczęśliwców⁴¹. Mówi się o nich, że są ostatnim pokoleniem, które przeżyło swoje życie w rolach określonych przez płęć i ściśle zdefiniowanych przez społeczeństwo. Kobiety z tego pokolenia bardzo szybko wycofywały się, często bezpowrotnie, z rynku pracy, aby rodzić dzieci, opiekować się nimi i prowadzić dom. Do mężczyzn należało zapewnienie bytu materialnego rodzinie⁴². Jest to pokolenie, które z dumą spogląda wstecz na swoje stabilne małżeństwa i kariery zawodowe. Budow-

³⁹ Należy przypomnieć o dwubiegunowym układzie geopolitycznym świata istniejącym od zakończenia II wojny światowej, który determinował codzienne życie ludzi. Polska w okresie powojenny weszła ze zdziesiątkowaną elitą polityczną, intelektualną i kulturalną społeczeństwa w nowy ustrój.

⁴⁰ H. Mackay, *Three Generations: The Changing Values and Political Outlook of Australians*, Papers on Parliament 1998, 31; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie, 2016, 97, 1964, s. 387-388; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń we współczesnym kapitalizmie*, Folia Oeconomica, 2019, 5(344), s. 143-144.

⁴¹ M. McCrindle, E. Wolfinger, *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*, Sydney 2011, s. 54; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, s. 387-388; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 143-144.

⁴² M. McCrindle, E. Wolfinger, *The ABC of XYZ*, s. 53; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, s. 387-388; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 143-144.

niczowie to ludzie idei, biorą z życia tylko to, co jest niezbędne. Z wiekiem stają się coraz mniej materialistycznie nastawieni do życia, ale i silniej skoncentrowani na zdrowiu. Prowadzą osiadły tryb życia, ich główną aktywnością rekreacyjną są spacer.

Podsumowując, Budowniczy określał siebie jako „szczęśliwe pokolenie”, ponieważ cieszyli się tą wyjątkową kombinacją: zestawem zdrowych wartości ukształtowanych przez trudy dzieciństwa i jednocześnie dość komfortowym ekonomicznie i spokojnym okresem dorosłego życia. „Szczęśliwe” pokolenie postrzega siebie jako osoby, które położyły solidne podstawy do radzenia sobie z dobrobytem: zamierzały z niego skorzystać, ale nie dały się „zwieść”⁴³.

Pokolenie **Baby Boomers** tworzą osoby między 55 a 74 rokiem życia. Czas ich dzieciństwa i dorastania przypadł na okres rozkwitu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku, czemu towarzyszyło przekonanie, że rozwój nie będzie miał końca, zaś przyszłość będzie spokojna i dostatnia⁴⁴. Kiedy jednak zaczęli wchodzić w dorosłość, ich codzienność naznaczyła „zimna wojna” wraz z towarzyszącą jej niepewnością i ryzykiem konfliktu zbrojnego o zasięgu globalnym. Dynamiczne zmiany, jakich doświadczyli w ciągu swego życia zmuszały ich do bycia pionierami, nieustannie redefiniującymi system wartości, budując nowy porządek. Baby Boomers to pokolenie, które w młodości chętnie organizowało się wokół idei i problemów ważnych dla jednostek i całych społeczeństw. To za ich czasów rodziła się świadomość praw człowieka, rosły w siłę ruchy pacyfistyczne i feministyczne, dokonała się rewolucja obyczajowa. Z biegiem czasu w pokoleniu tym widoczny jest odwrót od klimatów rewolucyjnych na rzecz „małej stabilizacji”, skoncentrowania na sobie, dbałości o rzeczy materialne. Pokoleniu temu często zarzuca się hipokryzję, biorąc pod uwagę promowane przez nich buntownicze idee w konfrontacji z doświadczeniami przepracowania i bardzo konserwatywnymi poglądami w późniejszych okresach życia⁴⁵. Dla tego pokolenia praca i symbole statusu to sprawa priorytetowa. Są dla nich skłonni poświęcić życie rodzinne, widząc w zasobach materialnych skuteczny sposób rekompensaty. Jest to też pierwsze pokolenie, w którym zmiany struktury rodziny i jej rozpad spotkały się z tak dużym przyzwoleniem społecznym, w którym separacje, rozwody

⁴³ H. Mackay, *Three Generations*; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, s. 387-388; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 143-144.

⁴⁴ W naszym kontekście kulturowym naturalnym środowiskiem życia Baby Boomers przez kilka dekad był PRL ze wszystkimi jego cieniami i ograniczeniami. W Polsce pokolenie to doświadczyło m.in. trudnej sytuacji politycznej, kryzysów, protestów robotniczych, powstania „Solidarności”, wprowadzenia stanu wojennego oraz polityczno-społeczno-ekonomicznej transformacji przełomu lat 80. i 90, a także intensywnego rozwoju gospodarki wolnorynkowej.

⁴⁵ H. Mackay, *Three Generations*; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, s. 388; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 144-148.

stały się częścią biografii wielu osób⁴⁶. Kobiety tego pokolenia porzuciły wizję kobiety „kapłanki ogniska domowego” na rzecz realizacji zawodowej⁴⁷. Nie byłoby to możliwe, gdyby nie rozwój form opieki na dzieckiem, wsparcie rodziców, ale również zmiany w rozumieniu ojcostwa⁴⁸. Obecnie pokolenie to określa się jako „sandwich generation”, bo wielu ludzi z niego opiekuje się już swoimi rodzicami, ale jednocześnie pomaga wchodzącym w dorosłość dzieciom⁴⁹. Robią to, bo muszą. To pokolenie rozważnych egocentryków, podejrzliwych wobec władzy i autorytetów⁵⁰, silnie skoncentrowanych na pracy. Pozostają aktywni zawodowo również na emeryturze, dążąc do zachowania wysokich dochodów, ale i czasu wolnego. Boomersi są zestresowani nieustającym wpływem zmian na ich życie i niespodziewaną niestabilnością. Świat odbierają jako wrogi, wciąż muszą „wydzierać” mu to, co się im w ich mniemaniu należy. Są skoncentrowani na konsumpcji, z powodu której często wpadają w tarapaty finansowe. Nie stronią od życia na kredyt⁵¹. Nie lubią myśleć o starości, wielu z nich dba o swoją kondycję⁵².

Podsumowując, Baby Boomers to pokolenie ludzi zestresowanych wieczną pogonią za dobrobytem, świadomych własnych lęków, poszukujących na nie lekarstwa w pracy, ale równie często w środkach psychoaktywnych.

Urodzeni w latach 60. i 70. XX wieku przedstawiciele **Pokolenia X** doświadczali dorastania w trudnych gospodarczo i politycznie czasach, ale ich dorosłość to raczej okres względnej stabilności. To pierwsze pokolenie w pełni „cyfrowe”, które miało w swoich domach i szkołach komputery, ale również pierwsze pokolenie, które w zasadzie dorastało w bardzo ograniczonym kontakcie z zajętej pracą i borykającymi się z problemami życiowymi (wspomniana fala rozwodów) dorosłymi⁵³. Te doświadczenia sprawiły, że są zdolni do adaptacji, ale i niezależni. Nie przywiązują większej uwagi do tradycji, zakładając, że wszystko się zmienia⁵⁴. Z uwagi na to, że ich sukces zawodowy obciążony jest dużo większym ryzykiem, biorą oni większą odpowiedzialność za jego kształt. Nie boją się podjąć wyzwań związanych z samozatrudnieniem, ale są też lojalni w stosunku do firm, w których pra-

⁴⁶ M. McCrindle, E. Wolfinger, *The ABC of XYZ*, s. 57; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 144-148.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ H. Mackay, *Three Generations*; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 144-148.

⁴⁹ J. Wiktorowicz i in., *Pokolenia – co się zmienia? Kompendium zarządzania multigeneracyjnego*, Warszawa 2016, s. 27; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 144-148.

⁵⁰ A. Zajadacz, *Pokolenie X, Y, Z a fenomen turystyki*, [w:] *Międzypokoleniowe aspekty turystyki*, red. J. Śledzińska, B. Włodarczyk, Warszawa 2014, s. 58.

⁵¹ H. Mackay, *Three Generations*.

⁵² Tamże.

⁵³ M. McCrindle, E. Wolfinger, *The ABC of XYZ*, s. 60; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, s. 388-389; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 148-150.

⁵⁴ H. Mackay, *Three Generations*.

cują⁵⁵. Wielu z nich może pochwalić się spektakularnymi karierami zawodowymi, ale dominacja wśród nich korporacyjnego stylu pracy powoduje, że często doświadczają zjawiska wypalenia zawodowego. Są to ludzie lepiej wykształceni niż ich rodzice i dziadkowie, ale jednocześnie bardzo sceptyczni i pozbawieni złudzeń. Jest to pokolenie, które bardzo ceni rodzinę i zwykle stara się znaleźć balans między tym dwoma obszarami życia, choć nie można zapominać, że to właśnie to pokolenie przesunęło niemal o dekadę moment wchodzenia w związki i narodzin potomstwa⁵⁶. Stara się nie poświęcać rodziny w imię sukcesu zawodowego, jak to czynili Baby Boomersi. Związki swoje zakłada z większą ostrożnością, ale nie oznacza to, że dorównują one stałością pokoleniu Budowniczych. Ich egocentryzm powoduje, że wiele rodzin się rozpada, ale jednocześnie często formą spotykaną są rodziny patchworkowe. Powszechny jest partnerski model rodziny. Dość specyficznym rysem tego pokolenia jest koncentracja na dziecku, które zajmuje ważną pozycję w rodzinnej hierarchii. Rodzice z tego pokolenia przykładają dużą wagę do wykształcenia swoich dzieci, ale również mając w pamięci swoje pozbawione wielu dóbr dzieciństwo, przykładają dużą rolę do tego, by dzieciom nic nie brakowało. Troska o rodzinę przekłada się na zachowania konsumenckie, bo pokolenie to szuka produktów i usług zorientowanych przede wszystkim na gospodarstwo domowe⁵⁷.

Podsumowując, można powiedzieć, że o ile hasłem ich dziadków było „szczęście”, a rodziców „stres”, to dla Pokolenia X kluczowe jest słowo „wybór”. To pokolenie „poczekaj, zobacz, wybierz”, zobowiązane do elastyczności i otwartości na zmiany, ale jednocześnie często odczuwające wyobcowanie, przygnębienie i pozbawione koncentracji (co znajduje odzwierciedlenie w ich wycofywaniu się w środki psychoaktywne, czy wręcz w samobójstwa⁵⁸).

Pokolenie **Millenialsów**, czyli osób nie mających mniej niż 40 lat, tworzą dwie podgrupy oznaczone literami Y oraz Z.

Pokolenie Y tworzą osoby w wieku od 40 do 25 lat, przyzwyczajone do dynamicznych zmian, dla których brak stabilności jest stanem w pewnym sensie normalnym, oswojonym. Są otwarci na zmiany, łatwo się do nich adaptują. Ich dzieciństwo nie zostało naznaczone jakimś dramatem pokoleniowym – to raczej pokolenia względnego dobrobytu, gwarantowanego w miarę stabilnymi zarobkami rodziców⁵⁹. Są pierwszym pokoleniem, którego relacje z rodzicami mają dość partnerski charakter. Wielu z nich dorastało w poczuciu wyjątkowości, co przekłada się na ich wysokie poczucie własnej wartości. Nie

⁵⁵ A. Zajadacz, *Pokolenie X, Y, Z a fenomen turystyki*, s. 59.

⁵⁶ M. McCrindle, E. Wolfinger, *The ABC of XYZ*, s. 61; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 148-150.

⁵⁷ A. Zajadacz, *Pokolenie X, Y, Z a fenomen turystyki*, s. 59.

⁵⁸ H. Mackay, *Three Generations*.

⁵⁹ Tamże; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, s. 389; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 150-152.

zamierzają bić się o swoje, bo w ich ocenie wiele rzeczy się im należy, choćby z uwagi na wykształcenie⁶⁰. Oczekują docenienia na stracie i szybkiej kariery. Są przekonani, że uczyć trzeba się do końca życia. Ciepłarniane warunki dorastania pozbawiły ich jednak odporności na niepowodzenia, których źródła zwykle widzą w otaczającej ich rzeczywistości, a nie w sobie. W sytuacjach kryzysowych chętnie wracają pod opiekuńcze skrzydła rodziców, część nigdy od rodziców się nie wyprowadziła⁶¹. To osobny problem określanej jako *kidults* – (młodzi) dorośli o mentalności dziecka, którzy nie chcą się usamodzielniać⁶² – zjawisko kulturowe będące następstwem ogólnych przemian cywilizacyjnych⁶³. Nie jest to pokolenie skłonne do ciężkiej pracy, choć trudno im odmówić wielozadaniowości, szerokiej wiedzy i zaawansowania technologicznego. To pokolenia niemal całkowicie cyfrowe, szczególnie jeśli chodzi o przedstawicieli grupy Z. Dla nich Internet to nie *second life*, tylko po prostu *life*. Świat dla nich jest na wyciągnięcie ręki, są bardziej mobilni, podróżują po całym globie turystycznie i zawodowo. Bez problemu pracują w zespołach multikulturowych, na co pozwalała im bardzo dobra znajomość języków obcych. Choć łatwo nawiązują globalne relacje, to przy bezpośrednim kontakcie doświadczają wielu trudności⁶⁴, szczególnie jeśli chodzi o budowanie relacji intymnych. Opóźniają wejście w poważne związki oraz posiadanie dzieci, uzasadniając swe decyzje nie dość dobrymi warunkami. Są mocno skoncentrowani na sobie, cenią niezależność, mają silne poczucie autonomii, ale źle reagują na krytykę. Mają dużą potrzebę akceptacji ze strony rówieśników. Śledzą mody i trendy, są podatni na reklamy, zorientowani na własne przyjemności, żyją „tu i teraz”⁶⁵, nie myślą o przyszłości.

Pokolenie Z, tworzone przez osoby liczące od 9 do 24 lat, jest pierwszym, którego większość przedstawicieli urodziło się już w XXI wieku. Mówi się o nich, że są najbardziej zaplanowanym, rozpieszczonym i materialnie obdarzonym do tej pory pokoleniem. Później, rozważniej założone przez ich rodziców rodziny stanowią dość stabilne środowisko wychowawcze. Rodziny są małe, a „Zedowie” to często jedyne dzieci. Rodzice duże znaczenie przykładają do ich szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Ich życie jest

⁶⁰ J. Wiktorowicz i in., *Pokolenia – co się zmienia?*, s. 30.

⁶¹ Wedle wyników europejskiego badania dochodów i warunków życia (EU-SILC), w 2018 r. 45,1% Polaków w wieku od 25 do 34 lat mieszkało przynajmniej z jednym ze swoich rodziców, podczas gdy średnia dla Europy szacowana jest na 28,6%. K. Peszat i in., *Pokolenie gniazdowników w Polsce*, Warszawa 2020, s. 8.

⁶² B. Białecka, *Kidults – życie pasożyta*, Polonia Christiana, 2017, 57, s. 41-43.

⁶³ Por. J. Mazur, *Oblicze fenomenu kidults*, Tarnowskie Studia Teologiczne, 2016, 35, 2, s. 41-50, http://bc.upjp2.edu.pl/Content/3683/mazur_art_tst_35_2_2016.pdf, [dostęp: 6.05.2021]; J. Daszykowska, *Od kultu młodości do stylu życia kidult*, Społeczeństwo i Rodzina, 2018, 54, 1, s. 58-84, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/16091/SiR_54_4.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp: 6.05.2021].

⁶⁴ J. Wiktorowicz i in., *Pokolenia – co się zmienia?*, s. 30.

⁶⁵ A. Zajadacz, *Pokolenie X, Y, Z a fenomen turystyki*, s. 60.

uporządkowane, zaś bazowy punkt orientacyjny stanowi szkoła. Niewielkie znaczenie ma dla nich tradycyjnie rozumiane podwórko (z trzepakami, piaskownicą), bowiem ich ma charakter cyber. Tam też realizują większość swoich kontaktów społecznych, a najstarsi już także zawodowych. Jest to grupa, która ma silną potrzebę przynależności do grupy, szuka akceptacji ze strony rówieśników, źle znosi odrzucenie. Rówieśnicy mają ogromny wpływ na samoocenę i tożsamość, dlatego zdarza się, że przedstawiciele tej grupy ślepo zmierzają za modą. Trzeba jednak podkreślić, że postawy, styl życia tej grupy zależy od pozycji w niej zajmowanej, ale również grupy odniesienia. Jest to pokolenie silnie zróżnicowane wewnątrznie⁶⁶, które nie zna czasów, w których nie było Internetu i smartfonów. Świat jest dla nich „mały”. Podobnie jak starsi od nich Y są wielozadaniowcy, otwarci na wyzwania, gotowi do zmiany, ale zanurzenie w cyberzeczywistości powoduje, że mają wiele problemów z realizacją najbardziej podstawowych czynności⁶⁷.

Podsumowując, Pokolenie Y to te osoby, dla których integralną częścią życia jest informatyzacja – znajduje to odzwierciedlenie w innych określeniach tej generacji (np. *Game Boy Generation*, *Nintendo Generation*, czy *Dot.com Generation*)⁶⁸. Z kolei, nieco młodsi „Zedowcy” „to pokolenie nie tylko komputerów, lecz przede wszystkim Web 2.0 i 3.0”⁶⁹. Znajduje to odzwierciedlenie w angielskich przymiotnikach wykorzystywanych do ich opisu, jak na przykład *Computerized*, *Connected*, czy *Always Clicking*. Starsi i młodsi Milenialsi nie tylko poszukują informacji w Sieci, oni także je tworzą, udzielając się, w mniejszym bądź większym stopniu, na portalach społecznościowych, jako aktywni twórcy (np. bloggerzy, forumerzy, vlogerzy, youtuberzy⁷⁰), influencerzy cyfrowi. Pokolenia te, szczególnie dorastający (obecnie najczęściej w wieku 13-18 lat), żyją nieustannie „przyłączeni do prądu”⁷¹.

Najmłodsze pokolenie to **Alfy** – co tydzień przychodzi ich na świat około 2,5 miliona. O ile tempo urodzeń zostanie utrzymane, to w 2025 roku będzie ich ponad 2 miliardy. Pomimo młodego wieku Alf uznaje się za najbardziej innowacyjną i świadomą cyfrowo generację, za czym przemawia kilka faktów. Po pierwsze, będąc dziećmi są już (wymagającymi!) konsumentami treści dostępnych w Internecie (korzystając np. z TikToka czy YouTube’a). Po

⁶⁶ Tamże, s. 61.

⁶⁷ H. Mackay, *Three Generations*; B. Hysa, *Zarządzanie różnorodnością pokoleniową*, s. 389-390; W.T. Wątroba, *Transgresywność systemów wartości pokoleń*, s. 152-154.

⁶⁸ K. Wojtaszczyk, *Przynależność generacyjna*, s. 33.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ A. Łaska-Formejster, K. Messyasz, *Youtuberzy kreujący styl życia i zdrowia młodzieży. Nowe media jako narzędzie indywidualizacji odpowiedzialności za zdrowie*, [w:] *Internet, zdrowie i choroba – powiązania społeczne, kulturowe i edukacyjne. Kultura medialna i komunikacja społeczna*, tom 2, red. P. Siuta, M. Pluta, Bydgoszcz, 2020, s. 63-89.

⁷¹ E. Gnaulati, *To normalne!*, Kraków 2016, s. 145.

drugie, rozszerzona rzeczywistość jest dla nich namacalna jak świat fizyczny (egzemplifikacją tej tezy może być popularność sztucznie stworzonej postaci Lil Minquel'i – cyfrowej celebrytki⁷²). Po trzecie, nie mają oporów przed wchodzeniem w interakcję ze sztuczną inteligencją (czego przykładem są wirtualni/inteligentni asystenci, jak Siri, Alexa, czy Google Home).

Podsumowując, **Alfy** to pokolenie całkowicie cyfrowe, przychodzi mu żyć w epoce Dziecka Zarządzanego. O ich rodzicach (a także niewiele starszych Zedów) mówi się, iż są helikopterowi, bo nieustannie krążą nad głową dziecka, zastanawiając się, jak skutecznie nad szczęściem pociechy zapanować, udoskonalić i oszlifować talenty w nim drzemiące⁷³. Ponieważ wiele współczesnych rodzin znajduje się w tak zwanym niedoczasie, „jednym ze sposobów, aby czas nadrobić jest *outsourcing*, czyli korzystanie z usług obsługi zewnętrznej – posyłamy dzieci na dodatkowe zajęcia”⁷⁴. Alfy są z technologią za pan brat – ich ekspozycja na urządzenia cyfrowe jest wczesna i uniwersalna⁷⁵, co poza zaletami ma i poważne wady w postaci zgubnego wpływu na ich zdrowie i rozwój (przykładem jest narastający problem tzw. tabletowych czy smartfonowych dzieci⁷⁶).

Przedstawione charakterystyki uzmysłwiają, iż tradycyjny podział na pokolenia młodsze i starsze jest niewystarczający, albowiem w ich obrębie zaznaczają się mocne różnice. Odnoszą się one nie tylko do wieku, ale również zdobytych doświadczeń osadzonych w określonym kontekście historycznym i społecznym. Pokolenia wierne są pewnym wartościom, ich perspektywy przyszłości i rzeczywistości różnią się, nawet jeśli mowa o ludziach, których dzieli ledwie parę lat.

Relacje międzypokoleniowe ujmowane są z dwóch perspektyw, równie ważnych w obecnych napięciach pomiędzy pokoleniami: pierwszej, różnic kulturowych, w stylu życia czy wartościach (*generational gap*) oraz drugiej, czyli kwestii równości i sprawiedliwości w podziale zasobów między pokoleniami (*generational equity*)⁷⁷.

⁷² T.C. Black, *Just a Robot Keeping it Real*, Journal of Art, Media, and Visual Culture, 2020, 1, 1, s. 44-59, <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/tba/issue/view/892>, [dostęp: 6.05.2021].

⁷³ Używane są także inne określenia: nadrodzicielstwo czy curlingowi rodzice, którzy – jak to ujmuje C. Honoré – „gorączkowo szcztokują łód nim dziecko zrobi pierwszy krok”. Por. C. Honoré, *Pod presją. Dajmy dzieciom święty spokój!*, Warszawa 2011, s. 9.

⁷⁴ Tamże, s. 35.

⁷⁵ H. Kabali i in., *Exposure and Use of Mobile Media Devices by Young Children*, Pediatrics, 2015 December, 136, 6 s. 1-7, <https://pediatrics.aappublications.org/content/pediatrics/early/2015/10/28/peds.2015-2151.full.pdf>, [dostęp: 6.05.2021].

⁷⁶ D. Romanowska, E. Lis, *Tabletowe dzieci*, „Newsweek”, 27.07.-2.08.2015, s. 10-14.

⁷⁷ Udział młodych w demonstracjach Ogólnopolskiego Strajku Kobiet, w trakcie którego symbolicznie wyrażany był przez nich gniew i sprzeciw, czemu towarzyszyły okrzyki i transparenty ukazał, iż „(...) różnica pokoleniowa na pewno wyraża się w kwestiach światopoglądowych i aprobowanych zestawach wartości”. K. Sztop-Rutkowska, *Czy jesteśmy do-*

Badania pokazują różnice pokoleniowe przejawiające się w sytuacji ekonomicznej, podejściu do polityki i aktywności społecznej oraz wartości, stylu i jakości życia⁷⁸. Choć wyższymi dochodami dysponują osoby w przedziale wiekowym 35-44 lata, wśród młodszych pokoleń więcej jest osób legitymizujących się lepszym wykształceniem, to starsze (urodzone po II wojnie światowej) mają do dyspozycji znacznie większy majątek oraz większą stabilność finansową. Warto dodać, iż każda generacja miała, ma i mieć będzie inne szanse ekonomiczne⁷⁹. Dla starszych ważne jest wykształcenie, młodszym częściej wydaje się to stratą czasu⁸⁰. Młodzi są także mniej aktywni politycznie i społecznie, co wyraża się w rzadszym identyfikowaniu się z daną partią polityczną, udziałem w bojkotach, demonstracjach⁸¹, pracą na rzecz organizacji społecznych⁸². Młodsze pokolenia cechuje także mniejsze nastawienie na autorytety, kontynuowanie tradycji i mniejsza religijność. Alternatywą dla tradycyjnych, doświadczających w różnym stopniu kryzysu, instytucji socjalizacyjnych, jak rodzina, szkoła i Kościół, stają się grupy rówieśnicze i media społecznościowe. Młodzi dorastają dziś w poziomej sieci rówieśników, których znają najczęściej z kontaktów wirtualnych. W tej przestrzeni nie obowiązują reguły społeczeństw hierarchicznych⁸³.

Różnice między generacjami zawsze istniały – część z nich ma charakter powtarzalny w kontekście zmiany pokoleniowej, inne z kolei wynikają z dystrybucji dóbr i zasobów. Obok znanych problemów, jakimi są zmiany demograficzne (starzenie się społeczeństwa i konieczność wprowadzania rachunkowości generacyjnej⁸⁴ czy też solidarności międzypokoleniowej w wymiarze

brymi przodkami? Komentarz, Warszawa 2021, s. 1-2, <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2021/01/Czy-jestesmy-dobrymi-przodkami.pdf> [dostęp: 18.05.2021].

⁷⁸ J. Piekutowski, *Mapa różnic Polski*, Warszawa 2020, s. 12-22, <https://projektoczyszczalnania.wiez.pl/download/mapa-polskich-roznic.pdf>, [dostęp: 13.05.2021]

⁷⁹ Rządziej nie oznacza braku udziału młodych ludzi w demonstracjach. Przykładem były protesty przeciw ACTA zorganizowane zimą 2012 roku, czy uczestnictwo we wspomnianym Ogólnopolskim Strajku Kobiet jesienią 2020 roku.

⁸⁰ Tak uważa 46% osób w wieku 18-24 lata i 37% w wieku 25-34. Por. J. Piekutowski, *Mapa różnic Polski*, s. 14.

⁸¹ Na przykład, przed polskimi odpowiednikami Boomersów tworzący się wolny rynek lat 90. XX wieku dawał inne możliwości ekonomiczne niż kryzys ekonomiczny lat 1999-2005, który był czasem wchodzenia na rynek pracy Generacji X. Z kolei Generacja Y podejmowała pierwszą pracę zawodową w lepszych warunkach ekonomicznych, jakkolwiek nie wolnych od zawirowań ekonomicznych. Można domniemywać, iż z zupełnie innymi wyzwaniem zmierzy się Generacja Z w postpandemicznej rzeczywistości. Por. J. Piekutowski, *Mapa różnic Polski*, s. 14; P. Szewczyk, „Pokolenie Lockdown”, czyli nowe problemy młodych osób na rynku pracy, 9.06.2020, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/press-releases/articles/Pokolenie-Lockdown-czyli-nowe-problemy-mlydych-osob-na-rynku-pracy.html>, [dostęp: 24.05.2021].

⁸² J. Piekutowski, *Mapa różnic Polski*, s. 16.

⁸³ K. Sztóp-Rutkowska, *Czy jesteście dobrymi przodkami?*.

⁸⁴ Tamże.

społecznym i ekonomicznym⁸⁵), coraz częściej jest podnoszona kwestia klimatyczna czy kryzys kapitalistycznego modelu wzrostu (młodzi wchodzą w dorosłość bez optymistycznej wizji, zgodnie z którą ich życie będzie lepsze niż rodziców i dziadków⁸⁶), a w 2020 i 2021 roku doszła, nie będąca czasem łaskawym dla żadnej z generacji, pandemia COVID-19.

Pokoleniowe różnicowania postrzegania i odczuwania życia oraz konsekwencji pandemii

Wybuch pandemii spowodował ogromny wzrost zapotrzebowania na wiedzę, odnoszącą się do jej przebiegu i konsekwencji, dzięki czemu dysponujemy dziś całkiem pokaźnym zasobem wiadomości, obejmującym nie tylko medyczne, ale również społeczne aspekty pandemii. W kontekście tych ostatnich interesujące okazały się pokoleniowe różnice w behawioralnych, poznawczych i emocjonalnych reakcjach na pandemiczny kryzys. Ich obecność jest pochodną posiadanych doświadczeń, przeżytych sytuacji, wypracowanych strategii adaptacyjnych, a nade wszystko cenionych wartości. Nie bez znaczenia jest poziom dojrzałości oraz obecność czynników chroniących przed stresem⁸⁷. Przyjrzyjmy się zatem pokoleniowym różnicowaniom (dez)adaptacji do sytuacji pandemicznej, uwzględniając zasygnalizowane wcześniej wybrane społeczne determinanty zdrowia psychicznego i jego zaburzeń.

Pokolenie **Budowniczych** tworzą osoby w wieku +75 lat. Ich doświadczeniem stał się nie tylko wielki kryzys lat 20. XX wieku, ale przede wszystkim okrucieństwa II wojny światowej. Z jednej strony doświadczyły one niezwykłego bumu rozwojowego i prosperity lat powojennych, ale z drugiej były świadkami kolejnych konfliktów zbrojnych, jak choćby ten w Wietnamie czy innych wspólnie przeżytych zdarzeń⁸⁸. Pandemia jest dla nich kolejnym z cyklu trudnych doświadczeń życiowych. Analizując wyniki licznych raportów, jakie powstały w odniesieniu do różnych aspektów życia seniorów w czasie

⁸⁵ Por. G. Czapiewska, *Solidarność pokoleniowa z perspektywy ekonomii i polityki społecznej*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2020, 61, s. 92-106, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-72e7f72a-2d03-4c33-bc32-113da61517cc/c/tekst_6_Gabriela_Czapiewska.pdf [dostęp: 13.05.2021].

⁸⁶ Katarzyna Sztop-Rutkowska odnosząc się do tego pisze: „era optymizmu właśnie się skończyła”. Por. K. Sztop-Rutkowska, *Czy jesteśmy dobrymi przodkami?*.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ W Polsce za takie można uznać: młodość i dorosłe życie przypadające na czasy PRL-u z jego blaskami i cieniami, w tym m.in. powojenną sytuację polityczną, wybór rodaka na Stolicę Piotrową, stan wojenny, transformację ustrojową z 1989 roku. Por. M. Chodkowska, Z. Kazanowski, *Znaczenie zmiany pokoleniowej dla ocen konsekwencji polskiej transformacji*, *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 2018, XXXVII, 4, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_lrp_2018_37_4_129-142/c/7082-6302.pdf, [dostęp: 24.05.2021].

pandemii, można stwierdzić, że nie odkryła ona nowych problemów w tej grupie, ale bez wątpienia wzmocniła te, które już od lat są dla niej niezwykle dokuczliwe. Mamy tu na myśli przede wszystkim problemy zdrowotne oraz samotność. Proces starzenia się społeczeństw, głównie w Europie oraz Ameryce, stawia nowe wyzwania, wśród których to związane z zabezpieczeniem medycznym coraz starszych obywateli wydaje się jednym z najpoważniejszych. Pandemia pokazała, jak bardzo niewydolna jest większość państwowych systemów ochrony zdrowia, szczególnie jeśli chodzi o wyspecjalizowane usługi skierowane do tak swoistej grupy, jaką są seniorzy. W zasadzie od początku pandemii wskazywano ich jako grupę najbardziej narażoną na konsekwencje zarażenia wirusem, co szybko znalazło potwierdzenie w danych statystycznych. Wskazują one, że najwięcej zgonów z powodu COVID-19 odnotowano wśród osób po 80. roku życia (22,6%). Śmiertelność w grupie wiekowej 70-80 lat wyniosła 15,1%, natomiast osoby w wieku 60-70 lat stanowiły w tym zestawieniu 7,7%⁸⁹.

Dla wielu seniorów rozwój pandemii oznaczał ograniczenie lub wręcz przerwanie procesów leczenia, a przecież są to osoby z chorobami przewlekłymi, często wymagające stałej, specjalistycznej opieki medycznej. Co trzeci senior przerwał terapię na skutek problemów z dostępem do służby zdrowia. Towarzyszył temu wszystkiemu coraz gorszy stan psychiczny osób starszych⁹⁰.

Seniorzy byli tym pokoleniem, które najszybciej i najsumienniejsz zastosowało się do licznych ograniczeń oraz podjęło działania samoochronne. Po raz kolejny ich pokoleniowa „karność”, zdolność do poświęceń okazała się przydatna. Podkreślali oni jednak, że konieczność zmiany codziennych rytuałów, godzin podstawowych czynności (jak np. zakupy w czasie tzw. godzin dla seniorów) lub konieczność ich zaniechania były dla nich dość uciążliwe, ale na tyle, na ile było to możliwe starali się zachować styl życia sprzed pandemii, przestrzegając stosownych przepisów.

Jeśli chodzi o seniorów pandemia wyostrzyła problem ich samotności. Dane statystyczne wskazują, że co trzeci Polak powyżej 75. roku życia mieszka sam⁹¹, relatywnie niewielki odsetek podejmuje aktywności społeczno-kulturalne⁹², ograniczając swój krąg towarzyski głównie do rodziny. Podobne

⁸⁹ M. Majewska, *Śmiertelność COVID-19 w Polsce i na świecie*, „Puls Medycyny”, 12.11.2020, <https://pulsmedycyny.pl/smiertelnosc-covid-19-w-polsce-i-na-swiecie-1006754>, [dostęp: 24.05.2021].

⁹⁰ *Potrzeby i zdrowie Seniorów podczas pandemii COVID-19. Raport z badania przeprowadzonego przez Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej na zlecenie programy społecznej Adamed dla Seniora*, Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej 2020.

⁹¹ M. Firlej i in., *Raport o samotności 2021. Pierwszy rok pandemii*, Warszawa 2021, <https://www.szlachetnapaczka.pl/raport-o-samotnosc/>, [dostęp: 24.05.2021].

⁹² N.G. Piłkuła, *Aktywność osób starszych w sytuacji pandemii*, [w:] *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa*, red. N.G. Piłkuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac, Kraków 2020, s. 142.

dane pojawiają się w kontekście innych krajów europejskich⁹³. Badania pokazują, że o ile w kwestii zabezpieczenia potrzeb życiowych najbliżsi stanęli na wysokości zadania, to w sferze wsparcia emocjonalnego było już znacznie gorzej – co trzeci senior deklarował wzrost poczucia osamotnienia, a co drugi miał poczucie, że nie ma z kim porozmawiać o bieżącej sytuacji⁹⁴. Grupa ta mocno odczuła brak bezpośrednich spotkań z najbliższymi. Zwykle nie rozszerzali oni możliwości kontaktu poprzez nowoczesne technologie, głównie z uwagi na fakt, że zatrzymali się w epoce analogowej, to „cyfrowi obcy”. Co prawda, wielu z nich obsługuje telefony komórkowe, zachowując ich podstawową funkcję, ale jeśli chodzi o korzystanie z Internetu doświadczają niemal skrajnego wykluczenia cyfrowego⁹⁵. W epoce cyfrowej stają się „niewidzialni”. Dotyczy to nie tylko kontaktu z bliskimi, ale również z instytucjami. Wielu z nich nie potrafi wykonać już dziś podstawowych czynności, na przykład wysłać maila do pracującego zdalnie urzędu czy elektronicznego wniosku o wydanie odpisu dokumentacji medycznej do szpitala⁹⁶. Co jednak ciekawe, pandemia nie zmobilizowała Budowniczych do przełamania cyfrowego impasu, bowiem grupa ta nie czuje się wykluczona, dopóki może swoje potrzeby zaspokajać w tradycyjny sposób⁹⁷, a to seniorzy starali się czynić. Pandemia nie zmodyfikowała w znaczący sposób przyzwyczajęń konsumenckich Budowniczych, przedkładając tradycyjne zakupy znanych sobie produktów nad nowinki i cyberzakupy. Grupa ta wciąż w dość ograniczonym stopniu korzysta z cyberhandlu, który w okresach kolejnych *lockdownów* święcił tryumfy, choć nie da się ukryć, że odsetek seniorów kupujących w Sieci rośnie⁹⁸. Najstarsze pokolenie w najmniejszym stopniu doświadczyło strat finansowych w związku z pandemią, co wiąże się z tym, że jest to grupa już nieaktywna zawodowo. Zwykle nie stracili dochodów, bo te dla większości z nich są „gwarantowane”. Seniorzy w niewielkim stopniu ograniczyli swoje wydatki, nieco zwiększając je w dziedzinie ochrony zdrowia. Ta stabilność

⁹³ K. Wasilewska-Ostrowska, *Samotność osób starszych w kontekście zmian demograficznych*, Kultura i Edukacja, 2013, 4(97), s. 236, 239-241.

⁹⁴ *Potrzeby i zdrowie Seniorów podczas pandemii COVID-19*.

⁹⁵ M. McCrindle, E. Wolfinger, *The ABC of XYZ*, s. 53; Federacja Konsumentów, *Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii. Dostęp oraz korzystanie z Internetu i komputera w wybranych grupach społecznych*, Warszawa 2021.

⁹⁶ Badania na temat korzystania przez seniorów z komputerów i Internetu prowadzi także Urząd Komunikacji Elektronicznej. Według danych za 2019 rok, 69,8% osób powyżej 60 r.ż. nie korzystało z Internetu. Natomiast jeśli chodzi o komputer, to nie korzystało z niego 73,5% seniorów. Przy czym, w przedziale wiekowym 60-70 lat ten odsetek wynosił 62,6%, a dla osób powyżej 70 r.ż. 89,2% Por. UKE, *Badanie opinii publicznej w zakresie funkcjonowania rynku usług telekomunikacyjnych oraz preferencji konsumentów. Raport z badania klientów indywidualnych w wieku 60+*, Warszawa – Gdańsk 2019.

⁹⁷ Federacja Konsumentów, *Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii*.

⁹⁸ M. Bartodziej, *Seniorzy pukają do e-sklepów*, „Puls Biznesu”, 20.12.2020, <https://www.pb.pl/seniorzy-pukaja-do-e-sklepow-1103786>, [dostęp: 24.05.2021].

wydatków i względne poczucie bezpieczeństwa finansowego jest zapewne związane z charakterystyczną dla tego pokolenia zapobiegliwością i wstrzeźliwością konsumpcyjną, która dla części z seniorów jest pochodną ograniczonych środków materialnych.

Jak już wspomniano, pokolenie **Baby Boomers** to pokolenie mocno doświadczone zmianami i do wielu wydarzeń podchodzi ze sporym dystansem, jak również z dużym zasobem strategii adaptacyjnych. Co prawda, 52% z nich stwierdziło, że pandemia negatywnie wpłynęła na ich dobrostan psychiczny, ale w porównaniu z pozostałymi pokoleniami wykazują oni mniejsze natężenie zachowań lękowych (14,5%)⁹⁹. W tej grupie nie wzrosło również używanie substancji psychoaktywnych w odpowiedzi na napięcie związane z pandemią¹⁰⁰. Boomersi na tyle dobrze radzą sobie z sytuacją pandemii, że często stają się wsparciem dla swoich rodziców, a niejednokrotnie również i dzieci. Mogą to czynić, bo ich sytuacja finansowa w pandemii nie uległa drastycznym zmianom, głównie z uwagi na to, że są to osoby już na emeryturze albo tuż przed nią. W przypadku części, pandemia przyspieszyła decyzję o zaniechaniu aktywności zawodowej. Grupa ta najrzadziej traciła pracę w związku z pandemią, co pozwoliło jej zachować stabilność finansową. Zauważalna jest jednak zmiana w strukturze wydatków tej grupy¹⁰¹. Przed pandemią większą część swoich finansów grupa ta wydawała na własne potrzeby. Pogorszenie się sytuacji finansowej dzieci Boomersów spowodowało, że zaczęli oni pomagać swoim dzieciom z Pokolenia X, a często i rodzicom.

Biografie przedstawicieli **Pokolenia X** systematycznie naznaczane są mniejszymi i większymi kryzysami o charakterze niemal globalnym, co powoduje, że brakuje im długofalowej stabilizacji. Mocno odczuwają kolejne zmiany, które podkopują z trudem budowaną przez nich równowagę. W tej grupie 58% stwierdziło, że pandemia negatywnie wpłynęła na ich dobrostan psychiczny¹⁰². Inne badania wskazują, że jest to również jedna z grup najsilniej dotknięta przez pandemię w aspekcie finansowym. Przedstawiciele tej grupy oraz Millenials i w największym stopniu doświadczają negatywnych zmian na rynku pracy¹⁰³ związanych z pandemią. Ponad połowa z nich pracę straciła

⁹⁹ Badanie GfK Consumer Life: Trend Key w Koronie zrealizowane w dniach 5-8 czerwca 2020 roku metodą CAWI. Podajemy za: *Trauma w dobie pandemii. Przewodnik Fundacji Dorastaj z Nami*, Warszawa 2020, s. 10, https://dorastajznami.org/wp-content/uploads/2020/07/Przewodnik-Fundacji-Dorastaj-z-Nami_Trauma-w-dobie-pandemii.pdf, [dostęp: 24.05.2021].

¹⁰⁰ R. El-Gabalawy, J.L. Sommer, "We Are at Risk Too": *The Disparate Mental Health Impacts of the Pandemic on Younger Generations*, *The Canadian Journal of Psychiatry*, 2021, 1, s. 1-11, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0706743721989162>, [dostęp: 29.07.2021].

¹⁰¹ *Survey Results: Generational Impact of Covid-19 Pandemic in the US*, Evanston 2020, s. 4-10, https://www.aqityresearch.com/uploads/5/2/6/9/52698183/aqity_research_covid-19_survey_results_-_generational_impact_of_covid-19.pdf, [dostęp: 24.05.2021]

¹⁰² Badanie GfK Consumer Life: Trend Key w Koronie, s. 10.

¹⁰³ A. Field, *The Lasting Impact of COVID-19 by Generation*, Daytona Beach 2021.

lub jej wynagrodzenie zostało obniżone¹⁰⁴. Nie można zapominać przy tym, że jest to pokolenie „na dorobku”, często obciążone kredytami, z niewielkimi oszczędnościami. Poza obniżeniem i utratą dochodów grupa ta silnie doświadczyła zmian w formach pracy, bo to przede wszystkim ich udziałem stała się praca zdalna z wszystkimi jej pozytywnymi i negatywnymi aspektami, co nie pozostało bez wpływu na życie rodzinne tej grupy. Przedstawiciele Pokolenia X to w wielu wypadkach rodzice dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym, którzy obok obowiązków zawodowych musieli wziąć na siebie również te o charakterze opiekuńczym, a przede wszystkim edukacyjnym. Konieczność łączenia pracy i opieki nad dziećmi w jednym czasie była dla wielu z nich zadaniem trudnym i stresującym¹⁰⁵. Jak już wcześniej wspomniano, Pokolenie X jest dość mocno uwikłane w opiekę nad swoimi starzejącymi się rodzicami, a często również dziadkami. Zadania z tym związane pandemia zwielokrotniła, podobnie jak obawy o zdrowie najbliższych seniorów¹⁰⁶. Konieczność łączenia funkcji opiekuńczych wobec własnych dzieci i rodziców z pracą zawodową jest dla tej grupy poważnym obciążeniem psychicznym i finansowym. Wielość zadań, jakim muszą sprostać przedstawiciele Pokolenia X powoduje, że obawiają się oni o swoje zdrowie, bojąc się utraty sprawności na skutek powikłań po zarażeniu wirusem.

Jeśli chodzi o wpływ pandemii na **Millenialsów**, to grupa ta podkreśla przede wszystkim aspekty bezpieczeństwa finansowego, przy czym trzeba wyraźnie zaakcentować, że z uwagi na pozycję na rynku i charakter pracy, związane z tym dominujące typy umów¹⁰⁷, już przed pandemią decydowały o niskiej stabilności zawodowej tej grupy. Znaczna część tej grupy pracuje w sektorach gospodarki, które pandemia dotknęła najbardziej, czyli w turystyce oraz gastronomii i usługach (np. przy obsłudze eventów). W okresie pandemii zaobserwowano w Polsce, największy wśród krajów Unii Europejskiej, spadek zatrudnienia w przedziale wiekowym 15-24 lata (Generacja Y i Z). Przez pandemię część młodych ludzi nie tylko wypadła z rynku pracy, często na samym początku swojej kariery, albo nie zdążyła na niego wejść, również na skutek zatrzymywania się na rynku pracy części Boomersów¹⁰⁸. Może to mieć poważne konsekwencje w postaci dezaktywowania się zawodowego, a w przypadku tych, którzy jako osoby bezrobotne nie rejestrują się

¹⁰⁴ *Survey Results: Generational Impact of Covid-19 Pandemic*, s. 4-10.

¹⁰⁵ G. Godawa, „A Forced, Necessary Inconvenience” – *Distance Learning in the Covid-19 Pandemic Situation from the Parent’s Perspective*, *Konteksty Pedagogiczne*, 2020, 2, 15, s. 207-225, <https://kontekstypedagogiczne.pl/kp/article/view/278/225>, [dostęp: 24.05.2021].

¹⁰⁶ A. Field, *The Lasting Impact of COVID-19*.

¹⁰⁷ Chodzi przede wszystkim o zatrudnienie na podstawie umów cywilnoprawnych bez okresu wypowiedzenia, umów zawartych przez agencje pracy, samozatrudnienia, umów o pracę na czas określony.

¹⁰⁸ A. Field, *The Lasting Impact of COVID-19*.

przy braku działań zapobiegawczych, wpadania z czasem w bierność zawodową¹⁰⁹. W przyszłości natomiast, na skutek groźby kryzysu gospodarczego, grupy te mogą być z jednej strony zagrożone redukcją zatrudnienia, łatwo bowiem będzie młodych pracowników zastąpić osobami trochę starszymi, legitymującymi się większym doświadczeniem zawodowym. Z drugiej natomiast, ich start zawodowy (w mniejszych czy większych firmach) może być gorszy niż starszych pokoleń ze względu na niższe zarobki, mniejsze szanse na awans, czy szybką ścieżkę kariery. Najmłodszy Millenials w dobie pandemii dopiero będą startować w życie zawodowe. Otwarte pozostaje pytanie, jak poradzą sobie na postpandemicznym rynku pracy, czy zdobyte przez nich wykształcenie znajdzie uznanie u pracodawców, czy rynek zweryfikuje je pozytywnie. Na problem należy więc patrzeć nie tylko przez pryzmat skutków bezpośrednich, ale i odroczonego¹¹⁰.

Ponadto, pandemia w przypadku starszych Millenialsów wzmocniła obserwowane już przed nią zjawiska odkładania ważnych decyzji życiowych (jak założenie rodziny, czy zakup nieruchomości)¹¹¹, powiązanych z realizacją jednego z podstawowych zadań rozwojowych, to jest debiutem w świecie dorosłych.

Zdaniem Jasona Dorseya, prezesa *The Center for Generational Kinetics*¹¹², pandemia przyczyniła się do wyróżnienia w obrębie Pokolenia Z czterech różnych grup, z których każda inaczej doświadcza obecnej sytuacji, tym samym staje (i stawać będzie w przyszłości) przed innymi wyzwaniami. Grupy te uszeregowano według kryterium wiekowego, od najmłodszych do najstarszych¹¹³:

- pierwsza grupa to gimnazjaliści i młodszy licealiści (*middleschoolers* i *early high schoolers*), dla której charakterystyczna jest tęsknota za więziami społecznymi. Osoby z niej wywodzące się w przyszłości mogą odczuwać problemy na tle psychicznym, ale także wykazywać większą efektywność w samodzielnym wykonywaniu zadań zawodowych, co z kolei będzie wynikało z niemożności (większej lub mniejszej) odnalezienia się w aktywności grupowej. J. Dorsey przewiduje występowanie w tej grupie problemów z obniżoną samooceną;

¹⁰⁹ O ile w IV kwartale 2019 roku zatrudnionych było 1 mln 125 tys. osób w wieku 15-24 lata, to w analogicznym okresie roku 2020 było ich 917 tys.

¹¹⁰ P. Szewczyk, „Pokolenie Lockdown”.

¹¹¹ A. Field, *The Lasting Impact of COVID-19*.

¹¹² Specjalizującego się w badaniach nad Generacją Y i Z.

¹¹³ *The State of Gen Z 2020. The Impact of Covid-19 and Gen Z Looking ahead*, The Center for Generational Kinetics, <https://genhq.com/wp-content/uploads/2020/11/State-of-Gen-Z-2020-Covid-19.pdf>, [dostęp: 24.05.2021]; H. Hoffower, *The coronavirus pandemic has fragmented Gen Z into 4 distinct groups – and each one is dealing with different set of challenges*, INSIDER, 4 May 2020, <https://www.businessinsider.com/coronavirus-pandemic-effects-dividing-gen-z-into-four-groups-2020-5?IR=T>, [dostęp: 24.05.2021]; K. Żyłowska, *W jaki sposób pandemia oddziałuje na pokolenie Z?*, SOCIALPRESS, 17.11.2020, <https://socialpress.pl/2020/11/w-jaki-sposob-pandemia-oddzialuje-na-pokolenie-z/>, [dostęp: 24.05.2021].

- drugą grupę stanowią starsi licealiści (*high schoolseniors*), którzy nie widzą możliwości realizacji swoich zamierzeń i wybierania wymarzonego przez siebie zawodu – przyszłość jawi się im jako niepewna. Pandemia wpłynęła nie tylko na ponad rok ich edukacji w szkole średniej, ale także na dalsze edukacyjne losy;

- trzecią grupą są studenci (*college students*), którzy w ciągu ponad roku doświadczyli nieznanych wcześniej form kształcenia akademickiego – studiowania zdalnego (podobnie jak grupy wymienione wyżej nauczania online). Ich obawy dotyczą kontynuacji kształcenia (m.in. ze względu na możliwości finansowe). Podobnie jak starszym licealistom, towarzyszą im obawy o przyszłość, co jest spowodowane tym, że pandemia, o czym wspomniano wyżej, zweryfikowała możliwości podjęcia przez nich pracy zawodowej. Ich obawy mogą dotyczyć także zbytnej obecności w życiu nowych technologii, także za sprawą zdalnej nauki i pracy. J. Dorsey zauważa, iż w tej grupie może pojawiać się brak skłonności do podejmowania ryzyka i odważnych decyzji zawodowych;

- czwarta grupa to pracujące Pokolenie Z (*Gen Z in the workforce*), w wielu wypadkach osoby dotknięte zamknięciem branż, w których znaleźli zatrudnienie (o czym było wcześniej). Ich praca nie w każdym przypadku była wymarzona, także pod względem płacy. Aktualna sytuacja może sprawiać, iż przedstawiciele tej grupy decydować się będą na każdy rodzaj pracy (zwłaszcza w sytuacji bycia osobą odpowiedzialną za rodzinę czy związek). Zdobytne w ten sposób doświadczenie może być traktowane jako droga do osiągnięcia, w bliższej lub dalszej przyszłości, wymarzonej pracy.

Starsi przedstawiciele Generacji Z swoje kariery zawodowe mieli rozpoczynać w stabilnej i rozwijającej się gospodarce, ale pandemia spowodowała, że wielu z nich musiało wrócić do rodzinnych domów, niejednokrotnie pozostając na utrzymaniu swoich rodziców. Jest sporo szans, że wejdą na rynek pracy z mniejszą wiedzą i kompetencjami¹¹⁴. Jakkolwiek należy mieć na uwadze, iż jest to pokolenie cyfrowe¹¹⁵, dość dobrze adaptujące się do nowych warunków, mobilne, co może być traktowane jako czynnik rozwojowy, dający przewagę w wyścigu o dobre pozycje zawodowe. To oni częściej niż starsi Millenialsi (Generacja Y) korzystali w trakcie pandemii z mediów społecznościowych, muzycznych serwisów streamingowych, czy gier¹¹⁶. Generacja Y z kolei, przynajmniej jej część, doświadcza również problemów związanych z zapewnieniem opieki swoim dzieciom i wykonywaniem pracy zawodowej. Są najczęściej z tym problemem sami, bowiem na wsparcie ciągle aktywnych zawodowo rodziców liczyć nie mogą.

¹¹⁴ A. Field, *The Lasting Impact of COVID-19*.

¹¹⁵ Pomimo takiego określenia 42% badanych z Pokolenia Z chciałoby wrócić do pracy w formie stacjonarnej. Por. tamże.

¹¹⁶ *The State of Gen Z 2020. The Impact of Covid-19 and Gen Z Looking ahead*.

Najmłodszą grupą doświadczającą pandemii są **Alfy**. Na skutek (dłuższego lub krótszego) zamknięcia instytucji wychowania bezpośredniego (np. szkół¹¹⁷), a także innych miejsc (np. rekreacji), wielu z nich przebywało w ciągu ostatniego roku więcej czasu w domu niż miało to miejsce wcześniej. Dało to szansę na częstszy i dłuższy kontakt z rodzicami i/lub opiekunami, co w przypadku funkcjonalnych środowisk wychowawczych było pozytywnym doświadczeniem. Jednak dzieci żyjące w trudnych warunkach nie zawsze miały możliwość nauki, często doświadczały trudności na skutek napiętej atmosfery w domu (np. w związku z przemocą¹¹⁸). Zostały one pozbawione „bezpiecznych stref do złapania oddechu od problemów” – wyjścia do szkoły, spotkania z rówieśnikami i tym podobnych.

Wiele Alf zostało odsuniętych od bliskich (np. innych członków rodziny, w tym dziadków oraz rówieśników). Choć to generacja świetnie radząca sobie z obsługą nowych technologii, to pandemia wymusiła konieczność intensywnego z nich korzystania. Coś, co winno być limitowane, na skutek edukacji zdalnej, w przypadku starszych Alf stało się koniecznością¹¹⁹. Alfom, podobnie jak starszym generacjom, nie były obce pandemiczne komunikaty i powiązane z całą sytuacją kampanie społeczne, na przykład na temat zasad bezpieczeństwa, w tym noszenia maseczek¹²⁰. Ostatni z obowiązków, dotyczący dzieci

¹¹⁷ UNESCO podaje, iż „stajemy w obliczu kryzysu edukacyjnego na skutek COVID-19. (...) dla prawie 168 mln dzieci szkoły zostały zamknięte prawie na cały rok. Każdy dodatkowy dzień zamknięcia stanowi ryzyko dla najbardziej wrażliwych młodych ludzi, którzy zapłacą za to najwyższą cenę. Rządy muszą ponownie otworzyć szkoły, ale lepsze niż wcześniej oraz zapewnić każdemu dziecku powrót do szkoły”. UNICEF, *Covid-19 and School Closures. One Year of Education Disruption*, March 2021, <https://data.unicef.org/resources/one-year-of-covid-19-and-school-closures/#>, [dostęp: 25.05.2021].

Warto dodać, że w momencie podejmowania decyzji o pierwszych lockdownach wiosną 2020 roku nie były dostępne dowody naukowe na temat związku między zamknięciem szkół a zmniejszeniem transmisji wirusa. Dopiero późniejsze badania pokazały, że „(...) chociaż zamknięcie szkół zmniejsza liczbę kontaktów z dziećmi i może zmniejszyć transmisję [wirusa – A.B., K.P.], badanie przeprowadzone na 12 milionach dorosłych w Wielkiej Brytanii nie wykazało różnicy w ryzyku śmierci spowodowanej przez COVID-19 w gospodarstwach domowych z dziećmi lub bez”. S.J. Lewis i in., *Closing schools is not evidence based and harms children*, *British Medical Journal*, 2021, 372, 521, s. 1, <https://www.bmj.com/content/bmj/372/bmj.n521.full.pdf>, [dostęp: 25.05.2021].

¹¹⁸ Por. O. Brooks-Hay i in., *Domestic Abuse & Sexual Violence*, w: *Left Out and Locked Down. Impact of Covid-19 Lockdown for Marginalized Groups in Scotland. Report of the Scotland in Lockdown Study*, 2020 December, s. 84-85, https://scotlandinlockdown.files.wordpress.com/2020/12/scotlock_project_report_full_dec2020-2.pdf, [dostęp: 25.05.2021].

¹¹⁹ Badania pokazują, iż 89% dzieci w wieku 8-12 lat korzystało z lekcji online, w przypadku młodzieży w wieku 13-16 lat odsetek ten wzrastał do 94%. Dzieci korzystały także z YouTube (73%) i gier (72%). Por. *Raport Bezpieczeństwo w Internecie wśród dzieci 8-16 lat*, TREND MICRO, czerwiec 2020, https://resources.trendmicro.com/rs/945-CXD-062/images/RAPORT_trend%20micro_PL.pdf, [dostęp: 25.05.2021].

¹²⁰ WHO rekomendowało, aby dzieci poniżej 5 r.ż. nie nosiły maseczek. Por. WHO, *Coronavirus disease (CoVID-19): Children and masks*, 21 August 2020, <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/q-a-children-and-masks-related-to-covid-19>, [dostęp: 25.05.2021].

starszych, mógł utrudniać im ważną naukę funkcjonowania społecznego, jaką jest czytanie z twarzy. Sytuacja pandemii i ograniczeń, jakie za sobą pociągnęła, mogła być i przez najmłodszych odbierana jako źródło niepokoju. Nie pozostało to bez wpływu na ich poczucie bezpieczeństwa. Część dzieci doświadczała lęku przed zakażeniem, utratą bliskich, zmianą sytuacji materialnej, czy ograniczonymi kontaktami społecznymi. Zagrożeniem dla rozwoju fizycznego stało się ograniczenie ruchu i będąca jego pokłosiem otyłość¹²¹.

Dzieci liczące obecnie 10 lat spędziły 1/10 swojego życia w mniejszym czy większym odosobnieniu (część z nich na przymusowej kwarantannie), z dala od dziadków, przyjaciół, szkoły, czy innych aktywności. W opracowaniach pojawiły się już określenia: generacja kwarantanny (*Generationquarantine*¹²²), korona generacja (*Coronageneration*¹²³).

Prawdziwym wyzwaniem stało się, rzecz dotyczy przede wszystkim Alf i uczącej się Generacji Z, nauczanie zdalne. I nie chodzi tylko o sam czas spędzany przed komputerem, ale także o: egzekwowanie obowiązku nauczania na odległość¹²⁴, bariery techniczne, kompetencje kulturowe i zasoby finansowe rodzin, realizację funkcji wychowawczej i opiekuńczej szkoły, deficyt ruchu i kontaktu z naturą, spadek kompetencji (np. grafomotorycznych, ogólnych)¹²⁵. Dzieci, ich rodzice, nauczyciele w większości nie mieli wcześniej doświadczeń z nauczaniem zdalnym, rodziło to więc wiele problemów po każdej ze stron¹²⁶. Dodatkowo, edukacja zdalna pogłębiła istniejące nierówności (klasowe)¹²⁷.

¹²¹ Por. A. Petrobelli i in., *Effects of COVID-19 Lockdown on Lifestyle Behaviors in Children with Obesity Living in Verona, Italy: A Longitudinal Study*, *Obesity*, 2020 August, 28, 8, s. 1382-1385, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/oby.22861>, [dostęp: 25.05.2021].

¹²² *Generation Q(uarantine): Children of The Pandemic, "The Medical Futurist"*, 18 February 2021, <https://medicalfuturist.com/generation-q-children-and-the-pandemic/>, [dostęp: 25.05.2021].

¹²³ K. Kutwa (współpr. A. Kubisiak, J. Suwalski), *Corona Generation. Growing up in a Pandemic*, Warsaw 2021, <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2021/03/PIE-Corona-Generation.pdf>, [dostęp: 16.06.2021].

¹²⁴ J. Suhecka, *Tysiące dzieci wypadło z systemu. Gdzie ich szukać?*, 23 kwietnia 2020, <https://tvn24.pl/premium/koronawirus-w-polsce-edukacja-zdalna-tysiace-dzieci-wypadlo-z-systemu-4564269>, [dostęp: 25.05.2021]; także, *Były offline. Zgubione przez system nie mogą odnaleźć się w szkole*, 14 października 2020, <https://tvn24.pl/premium/szkoly-w-czasie-pandemii-covid-19-dzieci-wypadly-z-systemu-wrocily-do-szkol-zagubione-4719766>, [dostęp: 25.05.2021].

¹²⁵ J. Soland i in., *The impact of COVID-19 on student achievement and what it may mean for educators*, May 27, 2020, <https://www.brookings.edu/blog/brown-center-chalkboard/2020/05/27/the-impact-of-covid-19-on-student-achievement-and-what-it-may-mean-for-educators/>, [dostęp: 25.05.2021].

¹²⁶ Por. *Badanie "Edukacja zdalna w czasie pandemii"*, Projekt Centrum Cyfrowego, 2020, <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/>, [dostęp: 25.05.2021].

¹²⁷ Jak podaje Anton Ambroziak, „ponad 830 tys. dzieci w Polsce ma trudne warunki mieszkaniowe, z czego aż 130 tys. mieszka w gospodarstwie jednopokojowym. Dla 1/3 uczniów – 1,6 mln – skuteczna nauka zdalna jest nieosiągalna ze względu na ograniczony dostęp do sprzętu z Internetem”. Por. A. Ambroziak, *Alarm dla oświaty. Nauka zdalna pogłębia nierówności. Nawet*

Obszary wsparcia i interwencji pokoleń w postpandemicznej rzeczywistości

Postrzeżenie pandemii jest z jednej strony doświadczeniem szczerym na miarę każdego z pokoleń, z drugiej zaś zawiera elementy dla nich wspólne w obszarach przede wszystkim strat behawioralnych i biologicznych (zdrowie) oraz psychospołecznych (tab. 2).

Tabela 2

Obszary strat pokoleniowych

Społeczne determinanty zdrowia psychicznego	Obszar strat	Budowniczo- wie	Baby Bo- omers	Poko- lenie X	Millenialsi		Poko- lenia Alfa
					Poko- lenie Y	Poko- lenie Z	
Behawioral- ne i biolo- giczne	zdrowotne	x	x	x	x	x	x
	mobilnościowe	x	x	x	x	x	x
Psycho- społeczne	życie społeczne (destabilizacja ryzyko rozpadu sieci społecznych)	x	x	x	x	x	x
	- rodzinne	x			x	x	x
	- rówieśnicze						
	- lokalne	x	x	x			

jedna trzecia uczniów jest wykluczona, OKO.press, 24 kwietnia 2020, <https://oko.press/alarm-dla-oswiaty-nauka-zdalna-poglebia-nierownosci-nawet-jedna-trzecia-uczniow-jest-wykluczona/>, [dostęp: 25.05.2021].

Paweł Marczewski pisze z kolei: „prawdziwa katastrofa polega (...) na zaostreniu przez kryzys zdrowotny strukturalnych problemów polskiej oświaty. Pandemia COVID-19 pogłębiła rozwarstwienie między uczniami z różnych środowisk, przyspieszyła odpływ wykwalifikowanych specjalistów z zawodu nauczycielskiego i pogorszyła jakość nauczania”. Por. P. Marczewski, *Epidemia nierówności w edukacji. Komentarz*, Forum Idei, Fundacja im. Stefana Batorego, 2020, s. 1, https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2020/10/Nierownosci_Edukacja_Komentarz.pdf, [dostęp: 25.05.2021].

Materialne	zawodowe		x	x	x		
	edukacyjne					x	x
	finansowe		x	x	x	x	x
	mobilnościowe			x	x	x	x

Źródło: opracowanie własne.

Dla większości osób, niezależnie od wieku, sytuacja pandemii stała się sytuacją trudną również psychologicznie, co wymaga i wymagać będzie przystosowania się do nieznanej i niepewnej przyszłości oraz radzenia sobie z doświadczanymi przykrymi emocjami i codziennymi uciążliwościami.

Kanadyjskie badania populacyjne¹²⁸ uwzględniające aspekt generacyjny pozwoliły ustalić, że wskaźniki lęku różnią się w zależności od przynależności pokoleniowej, przy czym ich najwyższe wartości wykazują grupy najmłodsze (Millenialsi i osoby młodsze). Co trzeci Millenial doświadczał istotnego lęku, podczas gdy wśród Budowniczych odsetek ten wynosił 14,5%. Również najmłodszy najbardziej obawiali się następstw pandemii. O ile w ich przypadku przyczyną zmartwień były przede wszystkim wtórne konsekwencje pandemii, głównie w obszarze relacji społecznych, stresu, czy zdolności do współpracy, o tyle starsze pokolenia bardziej koncentrowały się na aspekcie zdrowia i dobrego samopoczucia, kondycji ekonomicznej własnego gospodarstwa domowego. Przedstawiciele poszczególnych generacji wykazywali również zróżnicowane strategie behawioralne jeśli chodzi o pandemię. Starsze pokolenia przykładały uwagę do dbałości o zdrowie, co szczególnie było widoczne wśród pokolenia Budowniczych oraz X. W przypadku tych pierwszych, o czym wspomniano wcześniej, prawdopodobieństwo ciężkiego przebiegu COVID-19 i ryzyko zgonu było większe, równocześnie spotkali się oni z ograniczeniami w zaspokajaniu istotnych potrzeb, na przykład dostępu do opieki medycznej, także na skutek decyzji administracyjnych¹²⁹. Trzeba mieć również na uwadze skutki ograniczeń w zakresie przemieszczania się oraz

¹²⁸ R. El-Gabalawy, J.L. Sommer, "We Are at Risk Too", s. 1-11.

¹²⁹ Mamy na myśli ograniczenie, następnie wstrzymanie planowych zabiegów operacyjnych. Pierwsze takie decyzje zapadły w marcu 2020 r. Por. *Zalecenie dla świadczeniodawców dotyczące zasad realizacji planowych zabiegów operacyjnych*, 21.03.2020, <https://www.nfz.gov.pl/aktualnosci/aktualnosci-centrali/komunikat-dla-swiadczeniodawcow,7660.html> [dostęp: 31.05.2021]. Innym przykładem są teleporady. Ta forma konsultacji z lekarzem była dostępna wcześniej, choć nie na taką skalę, np. pracownikom korporacji. Jednak, jak piszą autorzy raportu *Zdalne wizyty lekarskie. Raport opinii*, „kiedy z wizyty alternatywnej, niejako uzupełniającej pakiet świadczeń [teleporada – A.B i K.P.] staje się jedyną opcją lub opcją pierwszego wyboru, niestety jako społeczeństwo przyglądamy się jej bardziej krytycznie”. Procontent, *Zdalne wi-*

utrzymywania kontaktów społecznych. Fakt bycia w grupie ryzyka, a do niej należą najstarsze pokolenia, może nasilać negatywne emocje, a izolacja społeczna i samotność zwiększać ryzyko zaburzeń psychicznych¹³⁰. Choć z drugiej strony warto pamiętać, iż zdobyte do tej pory doświadczenia i umiejętności tej generacji stanowią jej cenne potencjały otwierające możliwości lepszego radzenia sobie z sytuacjami trudnymi w trakcie pandemii.

Im młodsze pokolenie, tym więcej odnotowywano zachowań nieprzystosowawczych zdrowotnie. Młodszy częściej negowali potrzebę dystansu społecznego oraz noszenia maseczek, zwiększyli zakres biernego spędzania czasu wolnego, głównie oglądając telewizję oraz korzystając z komputera i Internetu. Jednak nie można zapominać o szczególnej wrażliwości młodego pokolenia na skutki epidemii. I choć w ich przypadku ryzyko ciężkiej fizycznej manifestacji choroby SARS-CoV-2 jest mniejsze niż w przypadku osób starszych, to skutki w sferze psychospołecznej mogą trwać dłużej niż sama pandemia. Część z tych konsekwencji ujawnia się już na poziomie zdrowia psychicznego – jako że obecnie mówi się o światowej skali lęku, samotności i strachu¹³¹.

Szczegółnej uwagi wymaga Pokolenie Z, bowiem okres pandemii przypadł na czas ich dorastania, kiedy kształtują się ich poglądy i trajektorie. Do tej pory proces socjalizacji przebiegał w warunkach względnego spokoju. Pandemii można potraktować jako pierwsze dla nich wydarzenie o globalnym zasięgu i skutkach. Powoduje to, że brakuje im punktów odniesienia, mechanizmów ochronnych, zasobów, które pozwoliłyby im skutecznie radzić sobie z napięciami, co dzieje się w przypadku starszych pokoleń, które już „coś” przeżyły. Tej grupie pandemia zrujnowała życie społeczne, edukację, finanse i przede wszystkim mobilność, która była postrzegana jako jedna z kluczowych charakterystyk tego pokolenia¹³².

Problemem, przede wszystkim wśród Millenialsów i Pokolenia X, stał się także wzrost spożycia substancji psychoaktywnych¹³³. Należy pamiętać, że alkohol i inne substancje aktywne mogą być traktowane jako sposób na uśmierzanie przykrych stanów emocjonalnych, radzenia sobie ze stresem czy

zyty lekarskie. Raport opinii, 2020, https://www.procontent.pl/wp-content/uploads/2020/05/Raport-Procontent_Zdalne_wizyty_lekarskie.pdf, [dostęp: 31.05.2021].

¹³⁰ Z.I. Santini i in., *Social disconnectedness, perceived isolation, and symptoms of depression and anxiety among older Americans (NSHAP): a longitudinal mediation analysis*, *The Lancet*, 2020 January, 5, 1, s. 62-70, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2468266719302300>, [dostęp: 31.05.2021].

¹³¹ J. Lee, *Mental health effect of school closures during COVID-19*, *The Lancet*, 2020 June, 4, 6, s. 421, <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2352-4642%2820%2930109-7>, [dostęp: 31.05.2021].

¹³² K. Kutwa (współpr. A. Kubisiak, J. Suwalski), *Corona Generation. Growing up in a Pandemic*, s. 8.

¹³³ R. El-Gabalawy, J.L. Sommer, *“We Are at Risk Too”*, s. 1-11.

lękiem, tym samym nie dziwi, że popyt na nie w czasie pandemii nie zmniejszył się¹³⁴.

Pandemia sprawiła, iż zapotrzebowanie na usługi w zakresie zdrowia psychicznego wzrasta¹³⁵, ale jednocześnie – o czym donosi WHO – w 93% krajów na całym świecie zakłóciła ona pracę służb w tym obszarze¹³⁶. Wśród grup ryzyka, szczególnie doświadczonych w dobie pandemii, podatnych bardziej niż ogólna populacja na wystąpienie zaburzeń, a reprezentujących różne generacje, wymienia się między innymi osoby z problemami psychicznymi; ciężko chorujące; w żałobie po bliskich; zaangażowane w pracę z chorymi; nie mogących pracować zdalnie; uzależnionych; młodych ludzi (przeżywających skrajną izolację od rówieśników, którzy równocześnie są narażeni na negatywne treści w Internecie); społecznie wykluczonych; ofiary przemocy; borykających się z utratą pracy i środków finansowych na skutek zaistniałej sytuacji (przede wszystkim *lockdownów*)¹³⁷.

Zadaniem J.J. Mari i M.A. Oquendo,

jako że populacja jest narażona na traumatyczne sceny związane z pandemią, niezależnie od tego, czy w prawdziwym życiu lub za pośrednictwem mediów na całej planecie, pojawienie się zaburzeń psychicznych u osób podatnych jest gwarantowane¹³⁸.

Tym bardziej że można mówić o kilku drogach wpływu obecnej pandemii na funkcjonowanie ludzi. Pierwsza ma charakter nagły i wiązała się z pojawieniem wirusa, co rodziło strach i pociągało za sobą reakcje stresowe. Jak zauważają cytowani autorzy, lęk przed zakażeniem (siebie lub innych) nie różni się od tego, który jest wywołany przez takie zdarzenie naturalne, jak

¹³⁴ J. Chodkiewicz, *Raport z pierwszej części badań: ŻYCIE W DOBIE PANDEMII*, Łódź, 2020, <http://psych.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2020/05/RAPORT-PIERWSZY-ETAP.pdf> [dostęp: 25.05.2021]; *Europejski raport narkotykowy. Najważniejsze kwestie 2020*, <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/13238/TD0420439PLN.pdf>, [dostęp: 25.05.2021].

¹³⁵ W grudniu 2020 r. prof. Janusz Heitzman, wiceprezes Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, podczas posiedzenia senackiej komisji zdrowia stwierdził: „w Polsce około 1,5 mln osób korzysta z opieki psychiatrycznej. Jest to duża liczba. W tym momencie możemy szacować, że ta liczba wzrosła o około 0,5 mln z uwagi na skutki psychologiczne pandemii”. K. Torchała, *Z opieki psychiatrycznej z powodu pandemii COVID-19 skorzysta dodatkowo 0,5 mln osób*, „Puls Medycyny”, 15.12.2020, <https://pulsmedycyny.pl/z-opieki-psychiatrycznej-z-powodu-pandemii-covid-19-skorzysta-dodatkowo-05-mln-osob-1103231>, [dostęp: 16.06.2021].

¹³⁶ WHO, *COVID-19 disrupting mental health services in most countries, WHO survey*, 5 October 2020, <https://www.who.int/news/item/05-10-2020-covid-19-disrupting-mental-health-services-in-most-countries-who-survey>, [dostęp: 16.06.2021].

¹³⁷ M. Sokół-Szawłowska, *Postęp telepsychiatrii związany ze stanem pandemii COVID-19*, *Psychiatria*, (Ahead of print) 2021, <https://journals.viamedica.pl/psychiatria/article/view/PSYCH.a2021.0018>, [dostęp: 16.06.2021].

¹³⁸ J.J. Mari, M.A. Oquendo, *Mental health consequences of COVID-19: the next global pandemic*, *Trends Psychiatry and Psychotherapy*, 2020, 42(3), s. 219, <https://www.scielo.br/j/trends/a/q9fnk8tTB3PsJxnX5qkGjQj/?lang=en&format=pdf>, [dostęp: 16.06.2021].

na przykład trzęsienie ziemi¹³⁹. Druga droga wpływu odnosi się do reakcji na kwarantannę, to jest sposobu walki z pandemią, która stała się międzypokoleniowym doświadczeniem. W większości badań przeglądowych odnotowano jej negatywne skutki psychologiczne, w tym objawy stresu pourazowego¹⁴⁰. Konieczność izolacji wprowadzała zmianę w codziennej rutynie, u niektórych wywoływała poczucie utraty wolności, bezradności, nudy, niepokoju, drażliwości¹⁴¹. Trzecia droga negatywnego oddziaływania pandemii na psychikę ludzką wiąże się z przekazywanymi informacjami o zgonach na skutek zakażenia i choroby SARS-CoV-2. Jest to nadal jeden z głównych przekazów dnia. W krytycznych momentach towarzyszyły temu przytłaczające relacje ze szpitali, gdzie bez zwyczajowych rytuałów pożegnalnych odchodzili ludzie. Równie ponure były doniesienia o samotnych pogrzebach. W czasach pandemii substytutem normalnej ceremonii stały się pogrzeby online – trudne doświadczenie na płaszczyźnie emocjonalnej i poznawczej dla osób w żałobie. Kolejny wpływ COVID-19 na zdrowie psychiczne, zdaniem J.J. Mari i M.A. Oquendo, „dotyczy indywidualnego postrzegania osób przyjmowanych na oddziały intensywnej terapii”¹⁴², z reguły w ciężkich stanach, co mogło być przez obserwatorów odbierane jako zjawiska przerażające, tym bardziej że w przekazach medialnych nie brakowało informacji o dramatycznej sytuacji na OIOM-ach¹⁴³.

Piąta droga oddziaływania pandemii odnosi się do strat ekonomicznych, bezrobocia, braku bezpieczeństwa żywnościowego, czy wzrostu nierówności społecznych. Wszystko to może być źródłem ostrego stresu, a ten – w zależności od rozwoju sytuacji – może przekształcić się w chroniczny stres, co z kolei może zwiększać ryzyko zaburzeń psychicznych. Wpływu tej potencjalnej nowej fali zaburzeń chorobowych na gospodarkę nie należy lekceważyć, bowiem w świetle wcześniejszych ustaleń ciężar choroby (w szczególności zaburzeń psychicznych) wykracza daleko poza bezpośrednie koszty diagnostyki i leczenia¹⁴⁴.

¹³⁹ Tamże.

¹⁴⁰ S.K. Brooks i in., *The psychological compact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*, *The Lancet*, 2020, 395, 10227, s. 912-920, [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30460-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30460-8/fulltext), [dostęp: 16.06.2021].

¹⁴¹ J.J. Mari, M.A. Oquendo, *Mental health consequences of COVID-19*, s. 219.

¹⁴² Tamże.

¹⁴³ Używano przy tym emocjonalnych określeń (np. Będzie armagedon na OIOM-ach?, korki na OIOM-ach, polskie OIOM-y są „umieralnią”), co tylko podsycalo poczucie zagrożenia i lęku.

¹⁴⁴ Należy wziąć pod uwagę zarówno „ukryte koszty” chorób (np. utrata dochodów z powodu śmiertelności, niepełnosprawności i poszukiwania opieki, spadek produkcji na skutek nieobecności w pracy czy wcześniejszej emerytury), jak i wzrost gospodarczy na poziomie makroekonomicznym. Z tej ostatniej perspektywy „(...) koszt zaburzeń psychicznych w określonej populacji można określić ilościowo jako utracony wynik ekonomiczny poprzez oszacowanie

COVID-19 wywarł wpływ na edukację na całym świecie, powodując znaczne zakłócenia dla uczących się na różnych poziomach – przede wszystkim przedstawicieli Generacji Alfa i Z. Problem dotknął także starsze pokolenia – rodziców, opiekunów, nauczycieli, wychowawców. Edukacja ma kluczowe znaczenie dla wzrostu gospodarczego, ograniczania biedy oraz wykluczenia społecznego. Od jej poziomu zależy jakość wchodzących na rynek pracowników, zdobyta przez nich wiedza i umiejętności wpływają na indywidualną wydajność pracy, umożliwiając generowanie i stosowanie nowych pomysłów oraz innowacji, które umożliwiają postęp technologiczny i ogólny wzrost gospodarczy. Ma olbrzymie znaczenie w nowoczesnych gospodarkach opartych na wiedzy. Nie można także zapominać o korzyściach społecznych, pozarynkowych, jakie pociąga za sobą stojące na wysokim poziomie kształcenie – poczynając od poprawy samopoczucia poprzez lepsze zdrowie, efektywne wybory konsumenckie, skończywszy na budowie kapitału społecznego¹⁴⁵.

Wskutek pandemii i zamknięcia szkół nauczanie zdalne stało się – w różnym wymiarze czasowym w poszczególnych krajach – substytutem znanego do tej pory kształcenia. Trudno w chwili obecnej dokładnie przewidzieć, na ile wpłynie to na przyszły rozwój młodych generacji. Prowadzone badania koncentrowały się między innymi na tym, jak frekwencja i uzyskane wyniki w nauce wpływają na perspektywę znalezienia zatrudnienia i rozwój gospodarczy. Eric A. Hanushek i Ludger Woessmann zwracają uwagę na dwa problemy. Po pierwsze, uczniowie pozbawieni tradycyjnego nauczania doświadczają długotrwałych strat w dochodach. Tu brane są pod uwagę przede wszystkim skutki braku rozwoju umiejętności poznawczych, na co nakładają się także, wspomniane wcześniej, konsekwencje zamknięcia szkół dla rozwoju społeczno-emocjonalnego i motywacyjnego młodych generacji. Po drugie, gospodarki krajowe dysponując gorzej wykwalifikowaną kadrą stają przed problemem niższego wzrostu gospodarczego, co zwrótnie może przełożyć się na zmniejszenie ogólnego dobrobytu społeczeństwa¹⁴⁶.

Podczas pandemii zmniejszyły się znacznie postępy w nauce. Na przykład

przewidywanego wpływu zaburzeń psychicznych na produkt krajowy brutto (PKB)”. Por. S. Trautmann, J. Rehm, H-U. Wittchen, *The economic cost of mental disorder*, Science & Society, 2016, 17, 9, s. 1245, <https://www.embopress.org/doi/epdf/10.15252/embr.201642951>, [dostęp: 16.06.2021].

¹⁴⁵ K. Kutwa (współpr. A. Kubisiak, J. Suwalski), *Corona Generation. Growing up in a Pandemic*, s. 11.

¹⁴⁶ E.A. Hanushek, L. Woessmann, *The economic impacts of learning losses*, OECD, 2020 September, <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf>, [dostęp: 17.06.2021].

(...) wczesne dane śledzenia internetowej aplikacji matematycznej używanej w wielu okręgach szkolnych przed pandemią COVID-19 w Stanach Zjednoczonych sugerują, że postępy uczniów w nauce znacznie spadły podczas kryzysu, zwłaszcza w szkołach na obszarach o niskich dochodach. W Niemczech badanie rodziców dzieci w wieku szkolnym pokazuje, że czas, jaki dzieci spędzają na odrabianiu lekcji każdego dnia, zmniejszył się o połowę w okresie zamknięcia szkoły związanym z COVID-19, z 7,4 do 3,6 godziny¹⁴⁷.

Eric A. Hanushek i Ludger Woessmann podkreślają, iż

(...) nie ma bezpośrednich dowodów na typową utratę osiągnięć. Różni badacze przyjęli różne podejścia do tego oszacowania. Aby określić zakres strat ekonomicznych, warto zacząć od określenia prostego związku między latami szkolnymi a normalnym postępem w nauce. Przy porównywaniu wyników w nauce osiąganych w różnych testach i na egzaminach można je wyrazić w jednostkach odchylenia standardowych wyników w odpowiednich populacjach testowych. Ogólna praktyczna zasada używana z porównań uczenia się w testach zaprojektowanych do śledzenia odchylenia standardowego na rok szkolny. W związku z tym, na przykład, utrata jednej trzeciej roku szkolnego odpowiadałaby około 11% odchylenia standardowego utraconych wyników testów (tj. $1/3 \times 1/3$)¹⁴⁸.

Edukacja wraz z zaangażowanymi w nią przedstawicielami różnych generacji stanowi obszar wymagający interwencji. Na uwadze należy mieć wspomniane wyżej sfery funkcjonowania społecznego, emocjonalnego, motywacyjnego i poznawczego¹⁴⁹. Należy także zastanowić się, na ile dotychczasowe modele kształcenia dopasowane są do potrzeb rynku, który poza wiedzą wymaga praktycznych umiejętności. Nabycie niektórych z nich, zwłaszcza cyfrowych (np. obsługi narzędzi i usług służących współpracy zespołowej, aplikacji służących jako komunikatory internetowe, dodatkowych funkcji serwisów webmailowych), stało się możliwe dzięki zdalnemu nauczaniu i pracy. Okazały się one pomocne także w innych dziedzinach (np. handlu, różnych usługach). Ta inwestycja w umiejętności cyfrowe i technologie jest jedną z pozytywnych konsekwencji pandemii.

¹⁴⁷ K. Kutwa (współpr. A. Kubisiak, J. Suwalski), *Corona Generation. Growing up in a Pandemic*, s. 11.

¹⁴⁸ E.A. Hanushek, L. Woessmann, *The economic impacts of learning losses*, s. 8.

¹⁴⁹ W Polsce w tym zakresie poczyniono pewne kroki, przygotowując wskazania do przyszłych działań mających na celu niwelowanie powstałych, na skutek zamknięcia szkół, deficytów. Por. Sz. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów po roku pandemii? Wyzwania i rekomendacje z obszaru wychowania, profilaktyki i zdrowia psychicznego. Raport oparty na wynikach badań naukowych przeprowadzonych wśród uczniów, rodziców i nauczycieli w okresie 04.2020-01.2021*, Warszawa, 28.02.2021, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/program-wsparcia-psychologiczno-pedagogicznego-dla-uczniow-i-nauczycieli-w-pandemii>, [dostęp: 17.06.2021].

Na uwadze trzeba mieć także nakłady na edukację. W obecnej sytuacji trudno przewidzieć, na ile kryzys pozwoli na utrzymanie ich na przynajmniej niezmiennym poziomie. Wszelkie cięcia w tej sferze grożą ograniczeniem dostępu do edukacji i zniweczą wysiłki na rzecz poprawy osiągnięć szkolnych. Warto zastanowić się, jak zachęcić uczniów (chodzi głównie o Pokolenie Alf i Z) do pozostania w szkole. Co prawda, zjawisko przedwczesnego porzucania nauki (*ESL – Early School Leaving*) nie jest nowe, jednak jego skala może być nieporównywalna ze znaną do tej pory. We wrześniu 2020 roku Henrietta Fore, dyrektor wykonawczy UNICEF, podała, iż co najmniej 24 miliony dzieci porzuci szkołę z powodu COVID-19¹⁵⁰. Problemu nie należy lekceważyć, albowiem konsekwencje *ESL* wpływają na całe życie młodych ludzi, zmniejszając ich szanse na udział w życiu społecznym, kulturalnym i gospodarczym. Osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych mają problem ze znalezieniem pracy bądź ich zatrudnienie jest niestabilne. Ponadto, wiele z nich staje się klientami opieki społecznej, co generuje dodatkowe koszty dla ogółu społeczeństwa, a w przypadku ich samych obniża jakość życia i spycha na margines społeczny¹⁵¹.

Na koniec wspomnijmy o wyzwaniu, jakim będzie sytuacja na rynku pracy. Nadmieniliśmy, iż kryzys wywołany pandemią dotknął przede wszystkim młodych pracowników (z Generacji Z i Y), pogłębiając ich odłączenie „(...) od rynku pracy, podkreślając zbyt realne ryzyko straconego pokolenia”¹⁵². Warto dodać, iż globalnie straty godzin pracy w 2020 roku były około czterokrotnie większe niż podczas światowego kryzysu finansowego w 2008 roku¹⁵³. Z punktu widzenia finansowego, w krótkim terminie, straty młodych ludzi na rynku pracy wskutek pandemii wyniosły 1,294 biliona dolarów. Szacuje się, iż w dłuższej perspektywie (ok. 15 lat) utracone przez młodych ludzi zarobki na skutek COVID-19 mogą osiągnąć na całym świecie 21,2 trylionów dolarów – to suma dwóch rodzajów kosztów spowodowanych trwałym bezrobociem (15,5 trylionów dolarów) i spadkiem zarobków (5,7 trylionów dolarów)¹⁵⁴. W literaturze jako panaceum na te problemy pojawiają się propozycje stwarzania młodym ludziom gwarancji zatrudnienia (co w założeniu mogło-

¹⁵⁰ Podajemy za: W. Feuer, *At Least 24 million students could drop out of school due to the coronavirus pandemic, UN says*, Sep 15 2020, <https://www.cnn.com/2020/09/15/at-least-24-million-students-could-drop-out-of-school-due-to-the-coronavirus-un-says.html>, [dostęp: 17.06.2021].

¹⁵¹ A. Borkowska, *Młodość bez szans*, *Trendy*, 2013, 2, http://www.bc.ore.edu.pl/Content/534/T032013_A.+Borkowska.pdf, [dostęp: 17.06.2021].

¹⁵² ILO, *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition*, 25 January 2021, s. 10, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefing-note/wcms_767028.pdf, [dostęp: 17.06.2021].

¹⁵³ Tamże.

¹⁵⁴ K. Kutwa (współpr. A. Kubisiak, J. Suwalski), *Corona Generation. Growing up in a Pandemic*, s. 34-35.

by zapobiegać problemom ekonomicznym, ryzyku wykluczenia społecznego oraz podejmowaniu zachowań ryzykownych¹⁵⁵), przekwalifikowywania i zmiany branży, wsparcia firm i subsydiowania wynagrodzeń tej grupie wiekowej¹⁵⁶.

Zakończenie

Dla niemal wszystkich generacji sytuacja pandemii miała i ma odniesienie do zdrowia fizycznego, psychicznego, funkcjonowania społecznego, odcisnęła piętno na życiu rodzinnym i zawodowym. Obecnie trudno odpowiedzieć na pytanie, czy w ogóle możliwy jest powrót do normalności znanej sprzed COVID-19¹⁵⁷. Dochodzą wszak głosy, że nasza rzeczywistość jest już zmodyfikowana przez pandemię. Wyzwania, przed jakimi stoi świat obejmują między innymi sprawy gospodarcze (w tym rynek pracy), ochronę zdrowia, odrabianie zaległości w edukacji, życie w Sieci (w której zagościły m.in. nauka, praca, zakupy, spotkania, rozrywka), nierówności społeczne (zwłaszcza problem wykluczenia już wykluczonych), ochronę praw człowieka (szczegółnej uwagi wymaga nadwyrężone prawo do prywatności). Implementowane są już pierwsze rozwiązania w postaci pakietów stymulujących gospodarkę (w czym ważną rolę odgrywają banki centralne) oraz planów ich ożywienia. Wszystko to oznacza, że świat wkracza w zmiany, a wraz z nim poszczególne generacje, różniące się w postrzeganiu i radzeniu sobie z pandemią. Przegląd wybranych wyników badań pozwolił wskazać te obszary, w których wsparcie wydaje się niezbędne – zdrowie (fizyczne i psychiczne), funkcjonowanie społeczne (w tym życie rodzinne, szkolne, towarzyskie) i na rynku pracy. W przypadku wszystkich pokoleń rodzi to konieczność zaplanowania i wdrożenia, adekwatnych do potrzeb i grup ryzyka (a więc poprzedzonych

¹⁵⁵ R.A. Cloward i L. E. Ohlin wskazywali, iż wysokie bezrobocie młodzieży na obszarach podmiejskich może skutkować subkulturą kryminalną lub konfliktową. Por. A. Siemaszko, *Granicie tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.

Znajduje to potwierdzenie w nowszych badaniach. Por. S. Body-Gendrot, *Urban violence in France and England: comparing Paris (2005) and London (2011)*, *Policing and Society: An International Journal of Research and Policy*, 2013, 23(1), s. 6-25.

¹⁵⁶ Por. K. Kutwa (współpr. A. Kubisiak, J. Suwalski), *Corona Generation. Growing up in a Pandemic*, s. 37-38.

Takie rozwiązania, choć szlachetne, nakładająby dodatkowe koszty na sektor publiczny, co jest zdaniem H. Hazlitta sprzeczne z zasadami poprawnej ekonomii. Por. H. Hazlitt, *Ekonomia w jednej lekcji*, Warszawa 2012.

¹⁵⁷ Profesor Marian Gorynia zauważa, że „tzw. normalność przedpandemiczna nie była wolna od zagrożeń i trosk, a jej wspomnianie z rozrzewnieniem i tęsknotą jest tylko dowodem krótkiej pamięci”. Por. M. Gorynia, *COVID-19 i nowa normalność*, „Rzeczpospolita”, 28.01.2018, <https://www.rp.pl/Opinie/301289882-Marian-Gorynia-Covid-19-i-nowa-normalnosc.html>, [dostęp: 17.06.2021].

komplementarną diagnozą), działań profilaktycznych. Stanowiłyby to wsparcie w powrocie do zdrowia, równowagi oraz radzenia sobie z kryzysami, dawałyby także szansę na rozwijanie oraz odkrywanie własnych talentów i zasobów.

BIBLIOGRAFIA

- Ambroziak A., *Alarm dla oświaty. Nauka zdalna pogłębia nierówność. Nawet jedna trzecia uczniów jest wykluczona*, OKO.press, 24 kwietnia 2020, <https://oko.press/alarm-dla-oswiaty-nauka-zdalna-poglebia-nerownosci-nawet-jedna-trzecia-uczniow-jest-wykluczona/>, [dostęp: 25.05.2021].
- Avishai B., *The Pandemic isn't a Black Swan but a Portent of a More Fragile Global System*, The New Yorker, April 21, 2020, <https://www.newyorker.com/news/daily-comment/the-pandemic-isnt-a-black-swan-but-a-portent-of-a-more-fragile-global-system>, [dostęp: 5.05.2020].
- Babicki M., Masztalerz-Migas A., *Występowanie zaburzeń lękowych wśród Polaków w dobie pandemii COVID-19*, Psychiatria Polska, 2020, 188, http://www.psychiatriapolska.pl/uploads/onlinefirst/Babicki_PsychiatrPolOnlineFirstNr188.pdf, [dostęp: 6.05.2021].
- Badanie "Edukacja zdalna w czasie pandemii"*, Projekt Centrum Cyfrowego, 2020, <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/>, [dostęp: 25.05.2021].
- Bartodziej M., *Seniorzy pukają do e-sklepów*, „Puls Biznesu”, 20.12.2020, <https://www.pb.pl/seniorzy-pukaja-do-e-sklepow-1103786>, [dostęp: 24.05.2021].
- Białecka B., *Kidults – życie pasożyta*, Polonia Christiana, 2017, 57.
- Black T.C., *Just a Robot Keeping it Real*, Journal of Art, Media, and Visual Culture, 2020, 1, 1, <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/tba/issue/view/892>, [dostęp: 6.05.2021].
- Body-Gendrot S., *Urban violence in France and England: comparing Paris (2005) and London (2011)*, Policing and Society: An International Journal of Research and Policy, 2013, 23(1).
- Borkowska A., *Młodzi bez szans*, Trendy, 2013, 2, http://www.bc.ore.edu.pl/Content/534/T032013_A.+Borkowska.pdf, [dostęp: 17.06.2021].
- Brooks S.K., Webster R.K., Smith L/E., Woodland L., Wessley S., Greenberg N., Rubin G.J., *The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*, The Lancet, 2020, 395, 10227, p. 912-920, [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30460-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30460-8/fulltext), [dostęp: 16.06.2021].
- Brooks-Hay O., Burman M, Mirza N., Reed D., Saunders K., Shaw A., Wiseman P., *Domestic Abuse & Sexual Violence, w: Left Out and Locked Down. Impact of Covid-19 Lockdown for Marginalized Groups in Scotland. Report of the Scotland in Lockdown Study*, December, University of Glasgow, 2020, https://scotlandinlockdown.files.wordpress.com/2020/12/scotlock_project_report_full_dec2020-2.pdf, [dostęp: 25.05.2021].
- Chodkiewicz J., *Raport z pierwszej części badań: ŻYCIE W DOBIE PANDEMII*, Łódź, 2020, <http://psych.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2020/05/RAPORT-PIERWSZY-ETAP.pdf> [dostęp: 25.05.05.2021].
- Chodkowska M., Kazanowski Z., *Znaczenie zmiany pokoleniowej dla ocen konsekwencji polskiej transformacji*, Lubelski Rocznik Pedagogiczny, 2018, XXXVII, 4, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element/ojs-doi-10_17951_lrp_2018_37_4_129-142/c/7082-6302.pdf, [dostęp: 24.05.2021].
- Covid-19: Wielka Brytania wprowadza surowe ograniczenia. „Wojenne” orędzie premiera Johnsona*, <https://www.medexpress.pl/wielka-brytania-wprowadza-surowe-ograniczenia-wojenne-oredzie-premiera-johnsona/76902>, [dostęp: 6.12.2020].

- Czapniewska G., *Solidarność pokoleniowa z perspektywy ekonomii i polityki społecznej, Nie-równości społeczne a wzrost Gospodarczy*, 2020, 61, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-72e7f72a-2d03-4c33-bc32-113da61517cc/c/tekst_6_Gabriela_Czapniewska.pdf, [dostęp: 13.05.2021].
- Daszykowska J., *Od kultu młodości do stylu życia kidult*, Społeczeństwo i Rodzina, 2018, 54, 1, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/16091/SiR_54_4.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp: 6.05.2021].
- Długosz P., *Trauma pandemii koronawirusa wśród krakowian*, 2020, <https://ifis.up.krakow.pl/wp-content/uploads/sites/9/2020/05/Trauma-koronawirusa-wsrod-krakowian.pdf>, [dostęp: 18.05.2021].
- Dragan M., Grajewski P., Shevlin M., *Adjustment disorder, traumatic stress, depression and anxiety in Poland during an early phase of the COVID-19 pandemic*, European Journal of Psychotraumatology, 2021, 12: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/20008198.2020.1860356?needAccess=true>, [dostęp: 24.05.2021].
- El-Gabalawy R., Sommer J.L., *"We Are at Risk Too": The Disparate Mental Health Impacts of the Pandemic on Younger Generations*, The Canadian Journal of Psychiatry, 2021, 1, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0706743721989162>, [dostęp: 29.07.2021].
- Europejski raport narkotykowy. Najważniejsze kwestie 2020, <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/13238/TD0420439PLN.pdf>, [dostęp: 25.05.2021].
- Federacja Konsumentów, *Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii. Dostęp oraz korzystanie z Internetu i komputera w wybranych grupach społecznych*, Warszawa 2021.
- Feuer W., *At Least 24 million students could drop out of school due to the coronavirus pandemic, UN says*, Sep 15 2020, <https://www.cnn.com/2020/09/15/at-least-24-million-students-could-drop-out-of-school-due-to-the-coronavirus-un-says.html>, [dostęp: 17.06.2021].
- Field A., *The Lasting Impact of COVID-19 by Generation*, Brown & Brown Insurance, Daytona Beach 2021.
- Firlej M., Józefiak B., Kowalska K., Łach O., Łukasik M., Pałka M., Pęczek R., Piskorz K., Przybył A., Woleck P., *Raport o samotności 2021. Pierwszy rok pandemii*, Szlachetna Paczka, Warszawa 2021, <https://www.szlachetnapaczka.pl/raport-o-samotnosci/>, [dostęp: 24.05.2021].
- First Day of Stay at Home Order in the United States*, <https://www.timeanddate.com/holidays/us/lockdown-day-1>, [dostęp: 30.04.2021].
- Galuszka M., *Medykalizacja w kulturze strachu: przykład medialnej ekspozycji grypy A/H1N1*, Przegląd Socjologiczny, 2017, LXVI, 1, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-407a8231-401c-4b1a-be1a-942a1f3999cf/c/03_Galuszka.pdf, [dostęp: 18.05.2021].
- Generation Q (quarantine): Children of The Pandemic*, The Medical Futurist, 18 February 2021, <https://medicalfuturist.com/generation-q-children-and-the-pandemic/>, [dostęp: 25.05.2021].
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Gliński Z., Żmuda A., *Epidemie i pandemie chorób zakaźnych*, Życie Weterynaryjne, 2020, 95.
- Gnaulati E., *To normalne!*, Wydawnictwo Znak, Kraków, 2016.
- Godawa G., *"A Forced, Necessary Inconvenience" – Distance Learning in the Covid-19 Pandemic Situation from the Parent's Perspective*, Konteksty Pedagogiczne, 2020, 2, 15, <https://kontekstypedagogiczne.pl/kp/article/view/278/225>, [dostęp: 24.05.2021].
- Gorynia M., *COVID-19 i nowa normalność*, „Rzeczpospolita”, 28.01.2018, <https://www.rp.pl/Opinie/301289882-Marian-Gorynia-Covid-19-i-nowa-normalnosc.html>, [dostęp: 17.06.2021].

- Grzelak Sz., Żyro D., *Jak wspierać uczniów po roku pandemii? Wyzwania i rekomendacje z obszaru wychowania, profilaktyki i zdrowia psychicznego. Raport oparty na wynikach badań naukowych przeprowadzonych wśród uczniów, rodziców i nauczycieli w okresie 04.2020-01.2021*, Instytut Profilaktyki Zintegrowanej, Warszawa, 28.02.2021, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/program-wsparcia-psychologiczno-pedagogicznego-dla-uczniow-i-nauczycieli-w-pandemii>, [dostęp: 17.06.2021].
- Hanushek E.A., Woessmann L., *The economic impacts of learning losses*, OECD, September 2020, <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf>, [dostęp: 17.06.2021].
- Hazlitt H., *Ekonomia w jednej lekcji*, Instytut Ludwika von Misesa, Warszawa 2012.
- Heitzman J., *Wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne*, Psychiatria Polska, 2020, 54.
- Hoffower H., *The coronavirus pandemic has fragmented Gen Z into 4 distinct groups – and each one is dealing with different set of challenges*, Business Insider, 4 May 2020, <https://www.businessinsider.com/coronavirus-pandemic-effects-dividing-gen-z-into-four-groups-2020-5?IR=T>, [dostęp: 24.05.2021];
- Honoré C., *Pod presją. Dajmy dzieciom święty spokój!*, Wydawnictwo Drzewo Babel, Warszawa 2011.
- Hysa B., *Zarządzanie różnorodnością pokoleniowa*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie, 2016, 1964, 97.
- ILO, *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition*, 25 January, 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf, [dostęp: 17.06.2021].
- Kabali H., Irigoyen M.M., Nunez-David R., Budacki J.G., Mohanty S.H., Leister K.P., Bonner R.L., *Exposure and Use of Mobile Media Devices by Young Children*, Pediatrics, 2015 December, 136, 6, <https://pediatrics.aappublications.org/content/pediatrics/early/2015/10/28/peds.2015-2151.full.pdf>, [dostęp: 6.05.2021].
- Koh D., *Covid-19 lockdowns throughout the world*, Occupational Medicine, 2020 July, 70, 5, <https://academic.oup.com/occmed/article/70/5/322/5828239>, [dostęp: 30.04.2021].
- Kowalczyk-Anioła J., Szafrąńska E., Włodarczyk B., *Dialog międzypokoleniowy w turystyce*, [w:] *Międzypokoleniowe aspekty turystyki*, red. J. Śledzińska, B. Włodarczyk, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2014.
- Kubacka-Jasiecka D., *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
- Kutwa K. (współpr. A. Kubisiak, J. Suwalski), *Corona Generation. Growing up in a Pandemic*, Polish Economic Institute, Warsaw 2021, <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2021/03/PIE-Corona-Generation.pdf>, [dostęp: 16.06.2021].
- Lecocq T. i in., *Global quieting of high-frequency seismic noise due to COVID-19 pandemic lockdown measures*, Science, 2020, 369, <https://science.sciencemag.org/content/369/6509/1338>, [dostęp: 6.05.2021].
- Lee J., *Mental health effect of school closures during COVID-19*, The Lancet, 2020 June, 4, 6, <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2352-4642%2820%2930109-7>, [dostęp: 31.05.2021].
- Lewis S.J., Munro A.P.S., Smith G.D., Pollock A.M., *Closing schools is not evidence based and harms children*, British Medical Journal, 2021, <https://www.bmj.com/content/bmj/372/bmj.n521.full.pdf>, [dostęp: 25.05.2021].
- Lotzin A. i in., *Stressors, coping and symptoms of adjustment disorder in the course of the COVID-19 pandemic – study protocol of the European Society for Traumatic Stress Studies (ESTSS) pan-European study*, European Journal of Psychotraumatology, 2020, 11, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20008198.2020.1780832>, [dostęp: 24.05.2021].

- Łaska-Formejster A., Messyasz K., *Youtuberzy kreujący styl życia i zdrowia młodzieży. Nowe media jako narzędzie indywidualizacji odpowiedzialności za zdrowie*, [w:] *Internet, zdrowie i choroba – powiązania społeczne, kulturowe i edukacyjne. Kultura medialna i komunikacja społeczna*, tom 2, red. P. Siuta, M. Pluta, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2020.
- Łukaszewski W., *Koncepcje sytuacji trudnych: krok naprzód czy krok wstecz?*, *Czasopismo Psychologiczne*, 2015, 21, 1, http://www.czasopismopsychologiczne.pl/files/articles/2015_PDF_1/04-KA-LUKASZEWSKI_str_33-38.pdf, [dostęp: 6.05.2021].
- Mackay H., *Three Generations: The Changing Values and Political Outlook of Australians*, *Papers on Parliament*, 1998, 31.
- Majewska M., *Śmiertelność COVID-19 w Polsce i na świecie*, „Puls Medycyny”, 12.11.2020, <https://pulsmedycyny.pl/smiertelnosc-covid-19-w-polsce-i-na-swiecie-1006754>, [dostęp: 24.05.2021].
- Marczewski P., *Epidemia nierówności w edukacji. Komentarz*, *Forum Idei*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2020, https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2020/10/Nierownosci_Edukacja_Komentarz.pdf, [dostęp: 25.05.2021].
- Mari J.J., Oquendo M.A., *Mental health consequences of COVID-19: the next global pandemic*, *Trends Psychiatry and Psychotherapy*, 2020, 42(3), <https://www.scielo.br/j/trends/a/q9fnk8tTB3PsJxnX5qkGjQj/?lang=en&format=pdf>, [dostęp: 16.06.2021].
- Mazur J., *Oblicze fenomenu kidults*, *Tarnowskie Studia Teologiczne*, 2016, 35, 2, http://bc.upjp2.edu.pl/Content/3683/mazur_art_tst_35_2_2016.pdf, [dostęp: 6.05.2021];
- McCrandle M., Wolfinger E., *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*, UNSW Press, Sydney 2011.
- Mielczarek-Żejmo A., *Pojęcie traumy w naukach społecznych*, *Kultura i Edukacja*, 2005, 1.
- Mihashi M., Otsubo Y., Yinjuan X., Nagatomi K., Hoshiko M., Ishitake T., *Predictive Factors of Psychological Disorder Development During Recovery Following SARS Outbreak*, *Health Psychology*, 2009, 28, 1.
- Peszat K., Cybulska M., Murawska E., Nowakowska G., *Pokolenie gniazdowników w Polsce*, GUS, Warszawa 2020.
- Petrobelli A. i in., *Effects of COVID-19 Lockdown on Lifestyle Behaviors in Children with Obesity Living in Verona, Italy: A Longitudinal Study*, *Obesity* August, 2020, 28, 8, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/oby.22861>, [dostęp: 25.05.2021].
- Piekutowski J., *Mapa różnic Polski*, *Laboratorium Więzi*, Warszawa 2020, <https://projekto-czyszczalnia.wiez.pl/download/mapa-polskich-roznic.pdf>, [dostęp: 13.05.2021]
- Pikuła N.G., *Aktywność osób starszych w sytuacji pandemii*, [w:] *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa*, red. N.G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac, Wydawnictwo „scriptum”, Kraków 2020.
- Potrzeby i zdrowie Seniorów podczas pandemii COVID-19. Raport z badania przeprowadzonego przez Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej na zlecenie programy społecznej Adamed dla Seniora*, Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej, Warszawa 2020.
- Procontent, *Zdalne wizyty lekarskie. Raport opinii*, 2020, https://www.procontent.pl/wp-content/uploads/2020/05/Raport-Procontent_Zdalne_wizyty_lekarskie.pdf, [dostęp: 31.05.2021].
- Pyrć K., *Ludzkie koronawirusy*, *Postępy Nauk Medycznych*, 2015, XXVIII, 4B, http://www.pnmedycznych.pl/wp-content/uploads/2015/04/pnm_2015_048-054b.pdf, [dostęp: 6.05.2021].
- Raport. *Bezpieczeństwo w Internecie wśród dzieci 8-16 lat*, *TREND MICRO*, czerwiec 2020, https://resources.trendmicro.com/rs/945-CXD-062/images/RAPORT_trend%20micro_PL.pdf, [dostęp: 25.05.2021].

- Romanowska D., Lis E., *Tabletowe dzieci*, „Newsweek”, 27.07.-2.08.2015.
- Rosja rozpoczyna dni wolne od pracy w związku z koronawirusem, „Gazeta Prawna”, 28.03.2020, <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1464643,rosja-dni-wolne-od-pracy-korona-wirus.html>, [dostęp: 30.04.2021].
- Santini Z.I., Jose P.E., Cornwell E.Y., Koyangi A., Nielsen L., Hinirichsen C., Meilstrup Ch., Madsen K.R., Koushede V., *Social disconnectedness, perceived isolation, and symptoms of depression and anxiety among older Americans (NSHAP): a longitudinal mediation analysis*, *The Lancet*, January, 2020, 5, 1, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2468266719302300>, [dostęp: 31.05.2021].
- Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1993.
- Sokół-Szawłowska M., *Postęp telepsychiatrii związany ze stanem pandemii COVID-19*, *Psychiatria*, (Ahead of print) 2021, <https://journals.viamedica.pl/psychiatria/article/view/PSYCH.a2021.0018>, [dostęp: 16.06.2021].
- Soland J., Kuhfeld M., Tarasawa B., Johnson A., Ruzek E., Liu J., *The impact of COVID-19 on student achievement and what it may mean for educators*, May 27, 2020, <https://www.brookings.edu/blog/brown-center-chalkboard/2020/05/27/the-impact-of-covid-19-on-student-achievement-and-what-it-may-mean-for-educators/>, [dostęp: 25.05.2021].
- Solar O., Irwin A., *A conceptual framework for action on the social determinants of health*, *Social Determinants of Health Discussion*, 2010, Paper 2 (Policy and Practice), WHO, Geneva, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44489/9789241500852_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp: 24.05.2021].
- Stasiak B., *Pandemia. Dzieje zarazy*, Wydawnictwo Harde, Warszawa 2020.
- Stochmal M., Maciejewski J., *Globalna (De)konstrukcja ładu społecznego w obliczu pandemii Covid-19*, „Przegląd Uniwersytecki On-line”, 9.04.2020, <https://uni.wroc.pl/globalna-dekonstrukcja-ladu-spolecznego-w-obliczu-pandemii-covid-19/>, [dostęp: 5.05.2021].
- Suchecka J., *Były offline. Zgubione przez system nie mogą odnaleźć się w szkole*, 14 października 2020, <https://tvn24.pl/premium/szkoly-w-czasie-pandemii-covid-19-dzieci-wypadly-z-systemu-wrocily-do-szkol-zagubione-4719766>, [dostęp: 25.05.2021].
- Survey Results: Generational Impact of Covid-19 Pandemic in the US*, Evanston 2020, s. 4-10, https://www.aqityresearch.com/uploads/5/2/6/9/52698183/aqity_research_covid-19_survey_results_-_generational_impact_of_covid-19.pdf, [dostęp: 24.05.2021]
- Szewczyk P., *„Pokolenie Lockdown”*, czyli nowe problemy młodych osób na rynku pracy, 9.06.2020, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/press-releases/articles/Pokolenie-Lockdown-czyli-nowe-problemy-mlodych-osob-na-ryнку-pracy.html>, [dostęp: 24.05.2021].
- Sztop-Rutkowska K., *Czy jesteśmy dobrymi przodkami? Komentarz*, Forum Idei, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2021, <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2021/01/Czy-jestesmy-dobrymi-przodkami.pdf> [dostęp: 18.05.2021].
- Szymański M., *Epidemia koronawirusa jako wydarzenie typu „czarny łabędź”*, *Przegląd Ekonomiczny*, 2020, 20, http://www.pte.poznan.pl/images/pte/PE_20_DRUK_02.pdf, [dostęp: 6.05.2021].
- Świda-Ziemba H., *Młódzież PRL – portrety pokoleń w kontekście historii*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2010.
- Taleb N.N., *Czarny łabędź. O skutkach nieprzewidywalnych zdarzeń*, Kurhaus Publishing, Warszawa 2015.
- The Collins word of the year 2020 is...*, <https://www.collinsdictionary.com/woty>, [dostęp: 30.04.2021].

- The State of Gen Z 2020. The Impact of Covid-19 and Gen Z Looking ahead*, The Center for Generational Kinetics, <https://genhq.com/wp-content/uploads/2020/11/State-of-Gen-Z-2020-Covid-19.pdf>, [dostęp: 24.05.2021];
- Torchała K., *Z opieki psychiatrycznej z powodu pandemii COVID-19 skorzysta dodatkowo 0,5 mln osób*, „Puls Medycyny”, 15.12.2020, <https://pulsmedycyny.pl/z-opieki-psychiatrycznej-z-powodu-pandemii-covid-19-skorzysta-dodatkowo-05-mln-osob-1103231>, [dostęp: 16.06.2021].
- Trauma w dobie pandemii*, Fundacja Dorastaj z Nami, 2020, https://dorastajz nami.org/wp-content/uploads/2020/07/Przewodnik-Fundacji-Dorastaj-z-Nami_Trauma-w-dobie-pandemii.pdf, [18.05.2021].
- Trauma w dobie pandemii. Przewodnik Fundacji Dorastaj z Nami*, Warszawa 2020, https://dorastajz nami.org/wp-content/uploads/2020/07/Przewodnik-Fundacji-Dorastaj-z-Nami_Trauma-w-dobie-pandemii.pdf, [dostęp: 24.05.2021].
- Trautmann S., Rehm J., Wittchen H.U., *The economic cost of mental disorder*, Science & Society, 2016, 17, 9, <https://www.embo press.org/doi/epdf/10.15252/embr.201642951>, [dostęp: 16.06.2021].
- UKE, *Badanie opinii publicznej w zakresie funkcjonowania rynku usług telekomunikacyjnych oraz preferencji konsumentów. Raport z badania klientów indywidualnych w wieku 60+*, Warszawa – Gdańsk 2019.
- UNICEF, *Covid-19 and School Closures. One Year of Education Disruption*, March 2021, <https://data.unicef.org/resources/one-year-of-covid-19-and-school-closures/#>, [dostęp: 25.05.2021].
- Wasilewska-Ostrowska K., *Samotność osób starszych w kontekście zmian demograficznych*, Kultura i Edukacja, 2013, 4(97).
- Wątroba W.T., *Transgresywność systemów wartości pokoleń we współczesnym kapitalizmie*, *Folia Oeconomica*, 2019, 5(344).
- WHO, *Coronavirus disease (CoVID-19): Children and masks*, 2020 August, 21, <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/q-a-children-and-masks-related-to-covid-19>, [dostęp: 25.05.2021].
- Wiktorowicz J., Warwas I., Kuba M., Staszewska E., Woszczyk P., Stankiewicz A., Kliombka-Jarzyna J., *Pokolenia – co się zmienia? Kompendium zarządzania multigeneracyjnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Wojtaszczyk K., *Przynależność generacyjna jako determinanta postaw wobec pracy. Stereotypy a rzeczywistość*, *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 2016, 1(39), <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/134098.pdf>, [dostęp: 6.05.2021].
- Wucker M., *The Gray Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore*, St. Martin's Press, New York 2016.
- Yuan Z., Xiao Y., Dai Z., Huang J., Zhang Z., Chen Y., *Modelling the effects of Wuhan's lockdown during Covid-19 China*, *Bulletin of the World Health Organization*, 2020, 98, 7, <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.20.254045>, [dostęp: 30.04.2020].
- Zajadacz A., *Pokolenie X, Y, Z a fenomen turystyki*, [w:] *Międzypokoleniowe aspekty turystyki*, red. J. Śledzińska, B. Włodarczyk, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2014.
- Zalecenie dla świadczeniodawców dotyczące zasad realizacji planowych zabiegów operacyjnych*, 21.03.2020, <https://www.nfz.gov.pl/aktualnosci/aktualnosci-centrali/komunikat-dla-swiadczeniodawcow,7660.html> [dostęp: 31.05.2021].
- Żyłowska K., *W jaki sposób pandemia oddziałuje na pokolenie Z?*, SOCIALPRESS, 17.11.2020, <https://socialpress.pl/2020/11/w-jaki-sposob-pandemia-oddzialuje-na-pokolenie-z>, [dostęp: 24.05.2021].
- Указ об объявлении в России нерабочих дней*, 25 марта 2020, <http://kremlin.ru/events/president/news/by-date/25.03.2020>, [dostęp: 30.04.2021].